

บทที่ ๒

บทบาทในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

การศึกษาเรื่อง “ การศึกษาเปรียบเทียบ : บทบาท การอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกับพระเจ้าจักรพรรดิถังไท่จงฮ่องเต้” เป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบเกี่ยวกับบทบาทการส่งเสริมพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ไทยที่เกิดขึ้นต่างยุคต่างสมัย ระยะเวลาที่ห่างกันมากประมาณ ๑๑๐๙ ปี แต่มีบทบาทสำคัญในการรวมชาติพัฒนาชาติในด้านต่าง ๆ ที่เหมือนกัน รวมทั้งมีบทบาทสำคัญยิ่งในการทำนุบำรุงอุปถัมภ์คุ้มครองพระพุทธศาสนา รายละเอียดในบทนี้จะได้ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับบทบาท ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นหลัก โดยจะนำเสนอแต่ละประเด็น ดังนี้

๒.๑ ประวัติศาสตร์และบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา

ในประเด็นเรื่องประวัติศาสตร์และบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา^๑ ผู้วิจัย ได้แบ่งประเด็นการศึกษาเป็น ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ ๑) ประวัติศาสตร์ไทยกับพระพุทธศาสนา ๒) บทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา

๒.๑ ประวัติศาสตร์ไทยกับพระพุทธศาสนา

ทัศนะเกี่ยวกับกำเนิดของชนชาติไทยยังไม่อาจที่จะหาข้อยุติได้ เส้นทางอพยพของชาวไทยจนเข้ามาอยู่ในคาบสมุทรอินโดจีนปัจจุบัน ชาวไทยอาศัยแม่น้ำ ๒ สายเป็นสำคัญ คือ แม่น้ำสาละวินและแม่น้ำโขง ดังนี้

เส้นทางที่ ๑: พวกที่อพยพไปทางตะวันตกเฉียงใต้ บริเวณลุ่มแม่น้ำสาละวินและตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศพม่าเดียนวี่เรียกว่า ไทยใหญ่ หรือ ไทยเงี้ยว หรือ ฉาน พวกที่อพยพไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และตั้งภูมิลำเนาอยู่ในแคว้นฮัสสัมเดียนวี่ เรียกว่าไทยอาหม

เส้นทางที่ ๒: พวกที่อพยพไปทางทิศใต้ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ผ่านเข้าไป ในดินแดนสิบสองปันนา สิบสองจุไทย และตั้งแคว้นและตั้งภูมิลำเนาอยู่ใน ดินแดนตอนเหนือของประเทศเวียดนามและประเทศลาว ปัจจุบันนี้ เรียกว่า ไทยน้อย ต่อมาไทยพวกนี้ได้ยกเข้ามาอยู่ในดินแดนลานนาไทย ทางตอน เหนือของประเทศไทย ในที่สุดได้ขยายแดนลงมาทางใต้ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตลอดลงไปในแหลมมลายู พวกไทยน้อยเป็นบรรพบุรุษของ ชาวไทย (สยาม) ในปัจจุบัน^๒

ปัจจุบันความคิดดังกล่าวนี้ กำลังถูกสั่นคลอนอย่างหนักจากทฤษฎาการว่า คน ไทยมิได้อพยพมาจากเทือกเขาอันไต และราชธานีสุโขทัยก็มีได้เป็นอาณาจักร อิสระแห่งแรกของคนไทย เพราะก่อนหน้าที่สุโขทัยจะเกิดขึ้นนั้นมีอาณาจักรอื่น ตั้งเป็นแว่นแคว้นขึ้นมาก่อนแล้ว

^๑ณรงค์ เสงี่ยมประชา, พื้นฐานวัฒนธรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓-๒๔.

กลุ่มหนึ่งเชื่อว่าไทยมีต้นกำเนิดอยู่ บริเวณมณฑลเสฉวนแล้วค่อยๆ อพยพลงสู่ยูนานและแหลมอินโดจีนเพราะถูกรุกราน ความเชื่อนี้สอดคล้องกับกลุ่มที่เชื่อว่าคนไทยอพยพลงมาจากเทือกเขาอัลไต ทำให้เกิดเส้นทางอพยพอัลไต-เสฉวน-น่านเจ้า และสุโขทัยขึ้น และอีกกลุ่มหนึ่งเชื่อว่าคนไทยมีถิ่นกำเนิดกระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณทางตอนใต้ของจีน และทางตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงบริเวณรัฐอัสสัมของอินเดีย ขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งเชื่อว่าถิ่นเดิมของคนไทยอยู่บริเวณเหนือที่ประเทศไทยปัจจุบัน กลุ่มสุดท้ายเชื่อว่าถิ่นกำเนิดของคนไทยอาจจะอยู่ในคาบสมุทรมาลายู เนื่องจาก พบว่าความถี่ของยีนและหมู่เลือดของคนไทย คล้ายคลึงกับชาวชวามากกว่าจีน^๒

สุโขทัยถือกำเนิดขึ้นอย่างเรียบง่ายจากการพัฒนาของหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่เติบโตขึ้นเป็นเมืองกระจายตัวอยู่ตามแนวลุ่มน้ำยมและน่าน การคมนาคมและการค้าต่าง ๆ ได้ขยายตัวมากขึ้นเมืองที่อยู่ตามลุ่มน้ำยมและน่านที่เป็นเส้นทางผ่านการค้าระหว่างรัฐต่างๆก็เริ่มรวม ตัวกันมากขึ้น สุโขทัยเริ่มมีฐานะเป็นแคว้นแคว้นขึ้นมาเป็นครั้งแรกโดยมี พ่อขุนศรีนาวถมเป็นพ่อเมือง และเป็นช่วงที่อิทธิพลขอมเริ่มเสื่อมลงด้วย ทำให้สุโขทัยเป็นปึกแผ่นมากขึ้น หลังจากนั้นไม่นานก็เกิดเหตุขุนวายนขึ้น โดยมีขอมพวกหนึ่งชื่อว่า “ขอมสبادโขลงลำพอง” ได้เข้ายึดเมืองและ เป็นไปได้ว่า พ่อขุนศรีนาวถมได้เสียชีวิตไปแล้วในช่วงนี้ พ่อขุนผาเมือง ซึ่งครองเมืองราชอยู่จึงร่วมกับพ่อขุนบางกลางหาวรวมกำลังไปชิงเมืองสุโขทัยคืนมาได้สำเร็จ พ่อขุนผาเมืองจึงยกเมืองให้พ่อขุนบางกลางหาว พร้อมทั้งมอบนาม “ศรีอินทราธิราช” ให้ด้วย อันเป็น ช่วง พุทธศักราช ๑๗๗๘ หลังจากนั้นการขยายอาณาเขตของสุโขทัยก็เริ่มขึ้นถือเป็นช่วงเวลาของ การกวาดต้อนผู้คนและรวมบ้านรวมเมืองให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร หลังจากพ่อขุนศรีอินทราธิราชสิ้นพระชนม์ พ่อขุนบานเมืองซึ่งเป็นพระราชโอรสได้ปกครองต่อ แต่ก็นับเป็นช่วงสมัยที่สั้นมาก เพียง ๔๔ ปีนับตั้งแต่พ่อขุนศรีอินทราธิราช ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาของการรวมแคว้นให้เป็นปึกแผ่น เมื่อไทยสุโขทัยอ่อนอำนาจลง พระเจ้าอู่ทองทรงสร้างราชธานีขึ้นที่ตำบลหนองโสน ในท้องที่เมืองอโยธยาเก่าของเขมรให้ชื่อว่า “กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา”^๓ เฉลิมพระนามาภิไธยว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ประกาศอิสรภาพ ไม่ขึ้นกับสุโขทัยเมื่อพุทธศักราช ๑๘๙๓ และเป็นราชธานีของไทยอยู่ถึง ๔๑๗ ปี มีวงศ์กษัตริย์ปกครอง ๕ ราชวงศ์ รวมกษัตริย์ได้ ๓๓ พระองค์ พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา เป็นนิกายเถรวาทแบบลังกาตลอดระยะอันยาวนานของอายุกรุงศรีอยุธยาทำให้อุดม ไป ด้วยวัดวาอารามสถูปเจดีย์ พระมหาภิไธย ขุนนาง ข้าราชการ ตลอดจนราษฎร ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา วัดเป็นทั้งโรงเรียนให้การศึกษาอักษรศาสตร์ ตลอดจนวิชาพุทธศิลป์ในด้านสถาปัตยกรรมและปติมากรรม เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีคำกล่าวว่

กรุงศรีอยุธยาเริ่มระส่ำระสาย เนื่องจากการชิงราชสมบัติ เกิดกบฏและเกิดสงครามกับนครศรีธรรมราชและกัมพูชาจึงทำให้วรรณคดีชะงักกันเป็นเวลาเกือบครึ่งศตวรรษต่อมาได้มีโอกาสสร้างเรื่องขึ้นระยะหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ครองครองราชย์สมบัติ เพราะ

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

^๓ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๓๔๒.

พระมหากษัตริย์พระองค์นี้เอาพระทัยใส่ในการศึกษาเล่าเรียนของกุลบุตรเป็นพิเศษผู้ถวายตัวเข้ารับราชการจะต้อง มีวิชาความรู้ขั้นสามัญและบวชเรียนในพระพุทธศาสนามาก่อนทรงสนับสนุนงานวรรณคดีอย่างจริงจัง รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ครองราชย์อยู่ประมาณ ๒๖ ปี มีความเจริญทางวรรณคดีเท่าเทียมกันกับยุคทองของวรรณคดี มีกวีทั้งบรรพชิตและฆราวาสชายและหญิง เจ้านายและสามัญชน^๔

จึงนับได้ว่าเป็นสมัยผสม ได้รับอิทธิพลจากสมัยลพบุรี สุโขทัยและอู่ทอง ป ตีมากรรมในสมัยอยุธยาตอนปลายถือกันว่าเป็นยุคเสื่อม ราชอาณาจักรอยุธยาถึงแก่กาลพินาสลงเมื่อ พุทธศักราช ๒๓๑๐ ทั้งไว้แต่ประวัติและซากความเจริญในอดีตไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติในลำดับต่อมา กรุงศรีอยุธยาก่อกำเนิดขึ้นเป็นราชธานีในปี พุทธศักราช ๑๘๙๓ แต่มีข้อถกเถียงกันมากกว่า การถือกำเนิดของกรุงศรีอยุธยานั้น มิได้เกิดขึ้นอย่างปัจจุบันทันด่วนเสียทีเดียว มีหลักฐานว่าก่อนที่จะพระเจ้าอู่ทองจะสร้างเมืองขึ้นที่ตำบลหนองโสน บริเวณนี้เคยมีผู้คนอาศัยมาก่อนแล้ว วัดสำคัญอย่างวัดมเหยงค์ วัดอโยธยา และวัดใหญ่ชัยมงคล ล้วนเป็นวัดเก่าที่มีมาก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น โดยเฉพาะที่วัดพนัญเชิง วัดที่ประดิษฐานหลวงพ่อดำ พระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่แบบอู่ทอง พงศาวดารเก่าระบุว่า สร้างขึ้นก่อน การสร้างพระนครศรีอยุธยาถึง ๒๖ ปี วัดเหล่านี้ ตั้งอยู่ตามแนวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำป่าสัก นอกเกาะเมืองอยุธยาที่มีการขุดพบคูเมืองเก่าด้วย ทำให้เชื่อกันว่าบริเวณนี้น่าจะเป็นเมืองเก่าที่มีชื่ออยู่ในศิลาจารึกกรุงสุโขทัยว่า อโยธยาศรีรามเทพ นครอโยธยา ศรีรามเทพนคร ปรากฏชื่อเป็นเมืองแฝดละโว้อโยธยา มาตั้งแต่ช่วงราวปี พุทธศักราช ๑๗๐๐ เป็นต้นมา ครั้นก่อนปี พุทธศักราช ๑๙๐๐ พระเจ้าอู่ทองซึ่งครองเมืองอโยธยาอยู่ก็ทรงอภิเษกสมรสกับ พระราชธิดาของกษัตริย์ทางฝ่ายสุพรรณภูมิ ซึ่งครองความเป็นใหญ่อยู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา อโยธยาและสุพรรณภูมิจึงรวมตัวกันขึ้น โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

สังคมในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นสังคมศักดินา ฐานะของพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือน “เทวราชา” เป็นสมมติเทพ มีการแบ่งชนชั้นทางสังคมในระบบ “เจ้าขุนมูลนาย” ทำให้เกิดความแตกต่างของฐานะบุคคลอย่างชัดเจนรวมถึงพระสงฆ์ก็มีการกำหนดศักดินาขึ้นเช่นเดียวกัน ในการปกครองถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดทั่วราชอาณาจักรโดยจะทรงแบ่งอาณาเขตออกเป็นหัวเมืองต่างๆ แล้วทรงมอบหมายให้ขุนนางไปครองที่ดินรวมทั้งปกครองผู้คนที่อยู่อาศัยในที่ดินเหล่านั้นด้วย ดังนั้นที่ดินและผลผลิตที่ได้จากการเกษตรกรรมส่วนใหญ่จึงตกอยู่ในมือของผู้ที่มีฐานะทางสังคมสูงพระมหากษัตริย์ทรงผูกขาดการค้าขายสินค้าในระบบพระคลังสินค้า สิ่งของต้องห้ามบางชนิดที่หายากและมีราคาแพงราษฎรสามัญธรรมดาไม่สามารถจะมีไว้ในครอบครองเพื่อประโยชน์ทางการค้าได้ จะต้องสละมอบหรือขายให้กับพระคลังสินค้าในราคาที่กำหนดตายตัว โดยพระคลังสินค้าและหากพ่อค้าต่างชาติต้องการจะซื้อสินค้าประเภทต่าง ๆ ต้องติดต่อโดยตรงกับพระคลังสินค้า ในราคาที่กำหนดตายตัวโดยพระคลังสินค้าเช่นเดียวกัน การที่พระมหากษัตริย์ทรงสนพระทัยทางด้านการค้าและทรงรับเอาชาวจีนที่มีความชำนาญทางด้านการค้ามาเป็นเจ้าพนักงานใน

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๗.

กรมพระคลังสินค้าของไทยเป็นจำนวนมาก ทำให้การค้าเจริญรุ่งเรืองก่อให้เกิดความมั่งคั่งแก่อยุธยา เป็นจำนวนมากจนกล่าวได้ว่าครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๒ กรุงศรีอยุธยาเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็น ศูนย์กลางการค้าที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงไกล รายได้ของแผ่นดินส่วนใหญ่มาจากการเก็บภาษีโดยส่วนใหญ่จะถูกแบ่งไว้สำหรับเลี้ยงดูบำรุงความสุขและเป็นบำเหน็จตอบแทนพวกขุนนางและเจ้านายซึ่งเป็นผู้ปกครอง ส่วนที่เหลือก็อาจจะใช้ซื้ออาวุธยุทธโปกรณ์สำหรับป้องกันศัตรูที่จะมารุกราน หรืออาจจะใช้สำหรับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาบ้าง เป็นต้น ส่วนการทำนุบำรุงท้องถิ่น เช่น การขุดคลอง การสร้างถนน การสร้างวัด ก็มักจะใช้วิธีเกณฑ์แรงงานจากไพร่ทั้งสิ้น^๕

ในด้านศิลปกรรม ช่างฝีมือในสมัยอยุธยาได้สร้างสรรค์ศิลปกรรมในรูปแบบเฉพาะของตนขึ้น โดยการผสมผสานวัฒนธรรมของกลุ่มชนหลายเชื้อชาติ เช่น ศิลปะสุโขทัย ศิลปะล้านนา ศิลปะลพบุรี ศิลปะอู่ทอง และศิลปะจากชาติต่างๆ เช่น จีนและชาติตะวันตก ทำให้เกิดรูปแบบ “ศิลปะอยุธยา” ขึ้น ซึ่งสามารถศึกษาได้จากโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับศาสนาวิวัฒนาการต่างๆ รวมถึงปราสาทราชวังโบราณในสมัยอยุธยา อันปรากฏเด่นชัดอยู่ในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดลพบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น

กรุงศรีอยุธยากำลังจะเติบโตเป็นนครแห่งพ่อค้าวานิชอันรุ่งเรือง เพราะเส้นทางคมนาคมอันสะดวกที่เรือสินค้าน้อยใหญ่จะเข้ามาจอดเทียบท่าได้ แต่พร้อม ๆ กับการรุ่งเรืองและความเปลี่ยนแปลง สงครามก็เกิดขึ้น ช่วงเวลานั้น ล้านนา ที่มีพระมหากษัตริย์คือราชวงศ์เม็งราย ครองสืบต่อกันมา กำลังเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาเป็นคู่แข่งสำคัญของกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าติโลกราชซึ่งได้ขยายอาณาเขตลงมาจนได้เมืองแพร่และ น่านก็ทรงดำริที่จะขยายอาณาเขตลงมาอีก เวลานั้นเจ้านายทางแคว้น สุโขทัยที่ถูกลดอำนาจด้วยการปฏิรูปการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเกิดความไม่พอใจอยุธยา จึงได้ชักนำให้พระเจ้าติโลกราชยกทัพ มายึดเมืองศรีสัชนาลัยซึ่งอยู่ในอำนาจของกรุงศรีอยุธยา หรือเรียกอีกนามหนึ่งว่า “กรุงเทพทวารวดี”^๖

พระนครศรีอยุธยาภายนอกอาจดูสงบงดงามและร่มเย็นจากสายตาของคนภายนอก แต่แท้จริงแล้วบัลลังก์แห่งอำนาจภายในของกรุงศรีอยุธยาไม่เคยสงบ เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จสวรรคต การแย่งชิงอำนาจได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง จนถึงปี พุทธศักราช ๒๑๗๒ ราชวงศ์สุโขทัยที่ครองราชย์สืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยของพระมหาธรรมราชาที่ถูกโค่นล้ม พระเจ้าปราสาททองเสด็จขึ้นครองราชย์ และสถาปนาราชวงศ์ปราสาททองขึ้นใหม่ แม้จะครองบัลลังก์จากการโค่นล้มราชวงศ์อื่นลง ยุคสมัยของ พระองค์และสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ยาวนานถึง ๖๐ ปีนั้น กลับ เรียกได้ว่าเป็น

^๕มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, เอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา หน่วยที่ ๑-๗ , พิมพ์ครั้งที่ ๖, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๑), หน้า ๘๖-๙๐.

^๖บุญยงค์ เกศเทศ, **สถานภาพสตรีไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๒๘-๓๐.

ช่วงเวลาที่ยุทธยาเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด พระเจ้าปราสาททองทรงมุ่งพัฒนาบ้านเมืองทั้งทางด้านศิลปกรรมและการค้ากับต่างประเทศ ทรงโปรดให้สร้างวัดไชยวัฒนารามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นด้วยคติเขาพระสุเมรุจำลอง อันเป็นแบบอย่างที่ได้รับ อิทธิพลมาจากปราสาทขอม พร้อมกันนี้ก็ได้มีการคิดค้นรูปแบบทางศิลปกรรมใหม่ๆ ขึ้น เช่นพระเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง พระพุทธรูปทรงเครื่องแบบ อยุธยาอันงดงามก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาในสมัยนี้^๗

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า

เมืองสุโขทัยเมื่อก่อนกษัตริย์ไทย ได้ปกครองตั้งเป็นราชธานีของประเทศสยามเป็นเมืองขึ้นของกษัตริย์ขอม ซึ่งครองเมืองลพบุรีอยู่ช้านาน ชาวเมืองเห็นจะถือพระพุทธศาสนาเถรวาทมาแต่ก่อนอย่างเช่นที่ถือกันในเมืองลพบุรี ยังมีพุทธเจดีย์ซึ่งสร้างตามแบบอย่างเมืองลพบุรีปรากฏหลายแห่ง เช่น ปรากฏสามยอดที่วัดพระพายหลวงอยู่นอกเมืองสุโขทัย(เก่า) ไปทางเหนือแห่ง ๑ ปรากฏวัดพระศรีรัตนมหาธาตุที่เมืองชะเลียง (เมืองสวรรคโลกเก่าข้างใต้) แห่ง ๑ ปรากฏวัดจุฬามณีข้างใต้เมืองพิษณุโลกแห่ง ๑ แต่เมื่อกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงได้เป็นใหญ่ครองประเทศสยาม ณ เมืองสุโขทัยนั้น ประจวบกับสมัยที่เลื่อมใสพระพุทธศาสนาเถรวาทยิ่งกว่าแพร่หลายในประเทศนี้ พุทธเจดีย์ซึ่งสร้างในสมัยสุโขทัย จึงสร้างตามลัทธิหินยานอย่างล้นเกล้าทั้งนั้นพระพุทธศาสนาในประเทศไทย เริ่มนับถือแบบหินยานลัทธิลังกาวงศ์อย่างจริงจังนั้นตกอยู่ในรัชสมัยของ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช เมื่อพุทธศักราช ๑๘๒๐ เป็นต้นมา กล่าวคือเมื่อพ่อขุนได้ขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ได้ทรงสดับกิตติศัพท์พระสงฆ์ที่ไปศึกษาที่ประเทศลังกา กลับมาสั่งสอนอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช มีความรอบรู้พระธรรมวินัยและมีวัตรปฏิบัติน่าเลื่อมใส จึงได้อาราธนาจากเมืองนครศรีธรรมราช ขึ้นมาตั้งสำนักและเผยแพร่คำสอน ณ กรุงสุโขทัย เรียกชื่อ ตามแหล่งที่มาว่า ลังกาวงศ์^๘

เสถียร โพธิ์นันทะ ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า พุทธศตวรรษที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์เมารยะ เจ้าเมืองปาฏลิบุตร แคว้นมคธ แห่งอินเดียโบราณ ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ได้ส่งสมณทูตไปประกาศพระพุทธานุชาตยังนานาอารยประเทศต่างๆ ทั่วชมพูทวีปและทั่วโลก คณะพระธรรมทูตชุดหนึ่ง มีพระโสณะและพระอุตตระ เป็นหัวหน้า ได้มาสู่สุวรรณภูมิและตั้งหลักพระพุทธศาสนาขึ้นที่นั่น สุวรรณภูมิในที่นี้ คือ ดินแดนตอนใต้ตอนหนึ่งของแหลมอินโดจีนนี้เอง ชาวอินเดียสมัยก่อนพุทธกาลเคยมาค้าขาย ติดต่อกับสุวรรณภูมิอยู่เสมอ ส่วนสุวรรณภูมิอันเป็นแหล่งแรกที่พระพุทธศาสนามาตั้งมั่นนั้น เข้าใจว่าน่าจะได้แก่บริเวณตั้งแต่ตอนใต้

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓.

ของพม่าเดียนี่ สมัยก่อนนั้นเป็นราชอาณาจักรมอญ กินเนื้อที่มาถึงตลอดภาคกลางของประเทศไทย มีศูนย์กลางสำคัญอยู่ที่จังหวัดนครปฐม มีพวคมอญ ละว้าเป็นคนพื้นเมือง^๙

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย เมื่อประมาณ พุทธศักราช ๒๓๖ สมัยเดียวกันกับประเทศลังกา ด้วยการส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ ๙ สาย โดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์อินเดีย ในขณะนั้นประเทศไทยรวมอยู่ในดินแดนที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวาง มีประเทศรวมกันอยู่ในดินแดนส่วนนี้ไม่น้อยกว่า ๗ ประเทศ ได้แก่ ไทย พม่า ศรีลังกา ญวน กัมพูชา ลาว มาเลเซีย ซึ่งสันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐมของไทย เนื่องจากได้พบโบราณวัตถุที่สำคัญ เช่น พระปฐมเจดีย์ และรูปธรรมจักรกวางหมอบเป็นหลักฐานสำคัญ แต่พม่าก็สันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่เมืองสะเทิม ภาคใต้ของพม่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุวรรณภูมิในยุคนี้ นำโดยพระโสณะ และพระอุตตระ พระเถระชาวอินเดีย เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแถบนี้ สามารถแบ่งออกได้เป็น ๔ ยุค ดังนี้^{๑๐}

๑) พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบสมัยพระเจ้าอโศก ในปี พุทธศักราช ๒๑๘ พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ ณ พระนครปาฏลิบุตร หลังจากเสร็จสิ้นการสังคายนาแล้ว ได้ทรงส่งพระสงฆ์ไปประกาศพระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ รวม ๙ สายด้วยกัน บรรดา ๙ สายนั้น พระโสณะและพระอุตตระเป็นสายที่ ๘ ได้นำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานในอาณาจักร สุวรรณภูมิ ซึ่งสันนิษฐานกันว่าได้แก่จังหวัดนครปฐม โดยมีโบราณสถานและโบราณวัตถุต่างๆ เช่น พระปฐมเจดีย์ เป็นต้น เป็นประจักษ์พยานอยู่จนบัดนี้

๒) พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน พระเจ้ากนิษกะมหาราชทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๔ ของฝ่ายมหายาน ณ เมืองชลันธรและทรงส่งสมณทูตออกประกาศพระศาสนาในเอเชียกลาง เป็นต้นครานั้น พระเจ้ามิ่งตี้ ทรงนำพระพุทธศาสนาจากเอเชียกลางเข้าไปเผยแผ่ในประเทศจีนและได้ส่งทูตสันถวไมตรีมายังขุนหลวงเม้า กษัตริย์ไทยผู้ครองอาณาจักรอัยลาว คณะทูตได้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาด้วย ทำให้หัวเมืองไทยทั้ง ๗๗ หัวเมือง มีราษฎร ๕๑ ,๘๙๐ ครอบครัว หันมานับถือพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก และต่อมาในปี พุทธศักราช ๑๕๕๐ กษัตริย์กัมพูชา ราชวงศ์สุริยวงษ์ เรื่องอำนาจ แผ่อำนาจลงมาทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของประเทศไทย กษัตริย์กัมพูชาทรงนับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แต่มหายานสมัยนี้ปนเปลงกับศาสนาพราหมณ์มาก ประชาชนถิ่นนี้จึงได้รับพระพุทธศาสนาทั้งแบบเถรวาทที่สืบมาแต่เดิมกับแบบมหายาน

^๙เสฐียร โปธินันทะ, **พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑-๒.

^{๑๐}พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑๐-๑๑๓.

และศาสนาพราหมณ์ที่เข้ามาใหม่ ทำให้มีผู้นับถือทั้งสองแบบ และมีพระสงฆ์ทั้ง ๒ นิกาย ภาษาสันสกฤตก็เข้ามามีอิทธิพลในภาษาและวรรณคดีไทยมากแต่บัดนั้น

๓) พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบพุกาม ในปี พุทธศักราช ๑๖๐๐ พระเจ้าอนุรุธมหาราช หรือ อโนรธามังช่อ กษัตริย์พุกามเรืองอำนาจขึ้น ทรงปราบรามัญรวมพม่าเข้าได้ทั้งหมด แล้วแผ่อำนาจเขตเข้ามาถึงอาณาจักรล้านนา ล้านช้าง จรดลพบุรีและทวารวดี พระเจ้าอนุรุธมหาราชทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ทรงทำนุบำรุงและเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้า

๔) พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ในปี พุทธศักราช ๑๖๙๘ พระเจ้าปรีกัมพามหาราชได้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาขึ้นในลังกาทวีป โดยอุปถัมภ์การทำสังคายนาครั้งที่ ๖ จึงเป็นเหตุให้คณะสงฆ์จากประเทศต่าง ๆ ไปยังลังกาเพื่อศึกษาลัทธิพระพุทธศาสนาที่ปรับปรุงใหม่ เพื่อนำมาประพฤติปฏิบัติในประเทศของตน แต่สงฆ์ในลังการังเกียจสมณวงศ์ในต่างประเทศ จึงเกลี้ยให้สงฆ์เหล่านั้นบวชใหม่ในลัทธิลังกาวงศ์ให้เป็นนิกายเดียวกันก่อน “พระสงฆ์จากประเทศต่าง ๆ ได้เห็นวัตรปฏิบัติตามระเบียบใหม่ก็เลื่อมใสยอมรับอุปสมบทใหม่ เมื่อพระสงฆ์เหล่านั้นศึกษาเล่าเรียนสำเร็จแล้ว ก็กลับมายังประเทศของตนประชาชนเห็นพระสงฆ์ลังกาวงศ์ปฏิบัติเคร่งครัดในพระธรรมวินัย ก็เลื่อมใสให้บุตรหลานของตนบวชเรียนในสำนักลังกาวงศ์มากขึ้นโดยลำดับ ลัทธิลังกาวงศ์จึงแพร่หลายในพม่ามอญไทย ตลอดจนกัมพูชาแต่นั้นมา”

จันงค์ ทองประเสริฐ ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า พระพุทธศาสนาแบบที่นับถือมาเป็นศาสนาประจำชาติของไทยจนถึงปัจจุบันดังนี้

๑) พระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย พระพุทธศาสนาในลังกาทวีปมีความเจริญรุ่งเรืองทั้งการศึกษาและปฏิบัติ พระสงฆ์ประเทศต่างๆ เดินทางไปศึกษาธรรมวินัยและบวชแปลงใหม่กลับไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ในประเทศของตน บ้างก็นิมนต์พระลังกามาด้วย สำหรับประเทศไทยนั้นมีการตั้งสำนักเผยแผ่อยู่ ณ เมืองนครศรีธรรมราช ได้รับความนับถืออย่างรวดเร็วจากประชาชนคนไทยพุทธศักราช๑๘๒๐ พ่อขุนรามคำแหง เสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงสดับกิตติศัพท์ของพระสงฆ์ลังกาวงศ์แล้วอาราธนาพระมหาเถรสังฆราชจากนครศรีธรรมราชเข้ามาพำนัก ณ วัดอรัญญิกในกรุงสุโขทัย พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ก็รุ่งเรืองแต่นั้นมา เบื้องต้นมีพระสงฆ์ ๒ พวก คือ คณะสงฆ์เดิมกับคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ แต่ในที่สุดได้รวมเข้าเป็นนิกายเดียวกันพุทธศักราช๑๘๙๗ พระเจ้าลิไท กษัตริย์องค์ที่ ๕ ขึ้นครองราชย์ ทรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชเมืองลังกานามว่า สุมนะ เข้ามาสู่กรุงสุโขทัยใน พุทธศักราช๑๙๐๔ ครั้นออกพรรษาแล้ว พระองค์ก็ได้เสด็จออกผนวชชั่วคราว ณ วัดอรัญญิก ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ เถภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง ทรงสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนด้วยพระองค์เอง และเผด็จสงฆ์พระสงฆ์เข้าไปเรียนพระไตรปิฎกในมหาปราสาท พร้อมทั้งจัดระเบียบคณะสงฆ์ โดยแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ความวสีกับอรัญวาสี

๒) พระพุทธศาสนาสมัยล้านนาไทย สมัยล้านนาไทยตรงกับสมัยสุโขทัย และคาบเกี่ยวเข้าไปในสมัยอยุธยาตอนต้นพุทธศักราช ๑๘๐๒ - ๑๘๕๓ พระเจ้าเม็งรายครองราชย์ ณ เมืองเชียงใหม่ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น สร้างวัดเชียงมั่น พุทธศักราช ๑๘๗๘ - ๒๐๓๐ ในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช กษัตริย์พระองค์นี้เคยผนวชชั่วคราว ณ วัดป่าแดง เมื่อ พุทธศักราช ๑๘๙๐ ต่อมา พุทธศักราช ๑๘๙๘ พระสงฆ์คณะหนึ่งได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ไปศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศลังกา เมื่อกลับมาได้นำต้นพระศรีมหาโพธิ์มาด้วย จึงโปรดให้สร้างอารามถวาย ชื่อ วัดโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด ครั้นถึง พุทธศักราช ๒๐๒๐ โปรดอุปถัมภ์จัดการสังคายนาครั้งที่ ๑ ของประเทศไทย หรือนับต่อจากลังกาเป็นครั้งที่ ๘ ที่วัดโพธาราม ช่วงนี้ เป็นระยะที่วรรณคดีพระพุทธศาสนารุ่งเรือง มีพระสงฆ์เป็นนักปราชญ์คัมภีร์ภาษาบาลีมากขึ้น เช่นพระสิริมังคลาจารย์ แต่งมังคลัตถทีปนีเวสสันดรทีปนี จักรกาวทีปนี พระญาณกิตติ แต่งโยชนาวินัย โยชนาภิธรรม พระรัตนปัญญา แต่งวชิรสารัตถสังคหะ ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น

๓) พระพุทธศาสนาสมัยอยุธยา พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลของพราหมณ์เข้ามามาก พิธีกรรมต่างๆ ได้ปะปนพิธีของพราหมณ์ เน้นความขลังความศักดิ์สิทธิ์ และอิทธิปาฏิหาริย์ มีเรื่องไสยศาสตร์เข้ามาปะปนอยู่มาก ประชาชนมุ่งเรื่องการบุญการกุศล สร้างวัดวาอาราม สร้างปูชนียวัตถุ บำรุงศาสนาเป็นส่วนมาก ในสมัยอยุธยาต้องประสบกับภาวะสงครามกับพม่าจนเกิดภาวะวิกฤตทางศาสนาหลายครั้ง ประวัติศาสตร์อยุธยาแบ่งเป็น ๔ ตอน ได้แก่

(๑) อยุธยาตอนแรก (พุทธศักราช ๑๘๙๑ - ๒๐๓๑) ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความสงบร่มเย็น ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงผนวชเป็นเวลา ๘ เดือน เมื่อ พุทธศักราช ๑๘๙๘ และทรงให้พระราชโอรสกับพระราชนัดดาผนวชเป็นสามเณรด้วย สันนิษฐานว่าเป็นการเริ่มต้นของประเพณีการบวชเรียนของเจ้านายและข้าราชการ ในรัชสมัยของพระองค์ ได้มีการรณนาหนังสือมหาชาติคำหลวง ใน พุทธศักราช ๒๐๒๕

(๒) สมัยอยุธยาตอนที่สอง (พุทธศักราช ๒๐๓๔ - ๒๑๗๓) สมัยนี้ได้มีความนิยมในการสร้างวัดขึ้น ทั้งกษัตริย์และประชาชนทั่วไป นิยมสร้างวัดประจำตระกูล ในสมัยพระเจ้าทรงธรรมได้พบพระพุทธบาทสระบุรี ทรงให้สร้างมณฑปครอบพระพุทธบาทไว้ และโปรดให้ชุมชนราชบัณฑิตแต่งกาพย์มหาชาติ เมื่อ พุทธศักราช ๒๑๗๐ และโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกด้วย

(๓) สมัยอยุธยาตอนที่สาม (พุทธศักราช ๒๑๗๓ - ๒๓๑๐) พระมหากษัตริย์ที่มีพระนามยิ่งใหญ่ที่สุดในศตวรรษนี้ ได้แก่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระองค์ทรงมีบทบาทอย่างมากทั้งต่อฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร ทรงส่งเสริมพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า สมัยนี้พวกฝรั่งเศสได้เข้ามาติดต่อกับไทย และได้พยายามเผยแพร่ศาสนา และทูลขอให้พระนารายณ์เข้ารีต แต่พระองค์ทรงมั่นคงในพระพุทธศาสนา ทรงนำพาประเทศชาติรอดพ้นจากการเป็นเมืองของฝรั่งเศสได้ เพราะมีพระราชศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง

(๔) สมัยอยุธยาตอนต้นที่สี่ (พุทธศักราช ๒๒๗๕ - ๒๓๑๐) พระมหากษัตริย์ที่ทรงมีบทบาทมากในยุคนี้ ได้แก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงเสวยราช เมื่อ พุทธศักราช ๒๒๗๕ การบวชเรียนกลายเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาถึงยุคหลัง ถึงกับกำหนดให้ผู้ที่จะเป็นขุนนาง มียศถาบรรดาศักดิ์ต้องเป็นผู้ที่ผ่านการบวชเรียนมาเท่านั้น จึงจะทรงแต่งตั้งตำแหน่งหน้าที่ให้ ในสมัยนี้ได้ส่งพระภิกษุเถระชาวไทยไปฟื้นฟูพุทธศาสนาในประเทศลังกาตามคำทูลขอของกษัตริย์ลังกา เมื่อ พุทธศักราช ๒๒๙๖ จนทำให้พุทธศาสนากลับเจริญรุ่งเรืองในลังกาอีกครั้ง จนถึงปัจจุบัน และเกิดนิยายของคณะสงฆ์ไทยขึ้นในลังกา ชื่อว่า นิยายสยามวงศ์ นิยายนี้ยังคงมีอยู่ถึงปัจจุบัน^{๑๑} แสดงถึงบทบาทพระมหากษัตริย์ไทยที่มีต่อพระพุทธศาสนา

ประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์ปกครองประเทศสืบเนื่องมากว่า ๗๐๐ ปีตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยาธนบุรีและรัตนโกสินทร์ “การปกครองโดยระบบกษัตริย์เป็นวัฒนธรรมที่ไทยรับมาจากอินเดีย พร้อมกับการรับวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนาโดยได้ผสมผสานแนวคิดหลัก ๓ ประการเข้าด้วยกัน คือ “แนวคิดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่เชื่อว่ากษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพแนวคิดในพุทธศาสนาที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีสถานะเปรียบประดุจพระพุทธเจ้าทรงเป็นจักรพรรดิราชาหรือธรรมราชาที่ปกครองด้วยราชธรรมหลายประการอาทิทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการแนวคิดทั้งสองประการดังกล่าวนี้อยู่บนพื้นฐานของแนวคิดประการที่สามคือการปกครองแบบพ่อปกครองลูกดังปรากฏมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยด้วยเหตุนี้จึงทำให้การปกครองโดยระบบกษัตริย์ของไทยมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวแตกต่างจากประเทศอื่น”^{๑๒} พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ได้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างดียิ่งตลอดมา โดยทรงอุปถัมภ์ในทุกๆ ด้าน คือ ด้านศาสนธรรมได้ทรงอุปถัมภ์การชำระและจารึกพระไตรปิฎก การศึกษาพระปริยัติธรรม ตลอดจนการปฏิบัติธรรม ด้านศาสนบุคคลก็ได้ทรงอุปถัมภ์คณะสงฆ์และการสถาปนาพระราชาคณะ ด้านศาสนวัตถุก็ได้ทรงอุปถัมภ์การสร้าง และการทะนุบำรุงถาวรวัตถุทางพระพุทธศาสนา อีกทั้งทรงพระราชทานวิสุงคามสีมาให้แก่วัดในพระพุทธศาสนาพระมหากษัตริย์รวมถึงประชาชนทุกชนชั้นใน สมัยต่างๆ ของไทยรวมทั้ง กรุงศรีอยุธยา ต่างนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ โดยพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาประจำอาณาจักรคือ พุทธศาสนานิกายเถรวาท อย่างไรก็ตาม ประชาชนส่วนใหญ่ก็ยังคงมีความเชื่อในเรื่องของวิญญาณ ภูตผีปีศาจ และพระพุทธศาสนาแบบมหายานเจือปนอยู่บ้างบางส่วนด้วย สถาบันพระมหากษัตริย์ที่ปกครอง อาณาจักรต่างๆ ที่ผ่านมารวมทั้ง กรุงศรีอยุธยา และรัตนโกสินทร์ ยังคงต้องทำหน้าที่ในการอุปถัมภ์ค้ำจุนพระพุทธศาสนาเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม พิธีกรรมต่างๆ ก็ยังได้รับ

^{๑๑} จานงค์ ทองประเสริฐ, ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๔), หน้า ๓๗๐- ๓๗๑.

^{๑๒} พระราชวินิจฉัยคำนำสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ใน “นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย”, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๕๔), หน้า ๔.

อิทธิพลมาจากในสมัยก่อนทำให้มีการนำเอาความเชื่อของทางศาสนาฮินดูและพราหมณ์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรม และเชื่อว่าเป็นการสร้างอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พระองค์ได้ ทำให้พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยอยุธยาเป็นการผสมผสานระหว่างหลัก “ธรรมราชา” และ “เทวราชา” เข้าด้วยกัน อันเป็นผลให้กษัตริย์ไทยถูกยกย่องให้ยิ่งใหญ่เทียบเคียงกับเทพ ตามหลักของศาสนาพราหมณ์ฮินดูนั่นเอง “การดำรงฐานะของเจ้าชีวิตเจ้าแผ่นดินของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีตมีรูปแบบการใช้อำนาจรัฐอธิปไตยแตกต่างกันไปบ้างตามกาลสมัย แต่ก็ยังคงรักษาไว้ซึ่งพระราชอำนาจสูงสุดเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมของผู้คนตลอดทั่วพระราชอาณาจักร และทรงเป็นผู้นำทางจิตใจของคนไทยโดยไม่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลากว่า ๑,๐๐๐ ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน”^{๑๓}

สมัยกรุงสุโขทัยมีพระมหากษัตริย์ที่เรียกว่า “พ่อขุน” เป็นเจ้าชีวิต เจ้าแผ่นดิน ทรงเป็นผู้ครองนครที่ดูแลทุกข์สุข ปกครองบ้านเมืองให้อยู่อย่างปลอดภัย คอยปกป้องดูแลราษฎรให้มีความสุขได้รับความยุติธรรมเสมอหน้ากัน ราษฎรมีสิทธิในการร้องทุกข์ต่อพระมหากษัตริย์ และมีเสรีภาพในการทำมาค้าขาย เป็นการปกครองเยี่ยงบิดากับบุตร หรือ “พ่อปกครองลูก” สมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์ในฐานะเจ้าชีวิต - เจ้าแผ่นดิน ทรงเป็นสมมติเทพของคนไทยตามอิทธิพลลัทธิมหายานปนลัทธิพราหมณ์ที่มีความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นพระจักรพรรดิและได้มีการยกฐานะพระมหากษัตริย์เท่ากับพระอินทร์ ผู้เป็นใหญ่ในเทวภูมิ (ราชบัลลังก์ของพระมหากษัตริย์เหมือนแท่นบัลลังก์ของพระอินทร์ ประดับด้วยรูปสิงห์และครุฑตามความเชื่อในเทพต่างๆ เช่น พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ พระนามของพระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์จึงทรงพระนามตามชื่อเทพพรหมเหล่านั้น เช่น พระนารายณ์มหาราช พระรามธิบดี) ขณะเดียวกัน “พระมหากษัตริย์” ในสมัยอยุธยาก็ทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกในพระพุทธศาสนา คนไทยเชื่อว่าพระมหากษัตริย์ของตนคือพระ “ธรรมราชา” เป็นผู้มีพระบรมเดชานุภาพทรงความเข้มแข็งเด็ดขาดควบคุมกำกับทรงต้องบำรุงพระพุทธศาสนา “หลังจากพระนเรศวรมหาราชทรงขับไล่พม่าเข้าศึกไปจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลต่อๆ มา หันไปบำรุงด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรม มิได้บำรุงด้านทหารให้เข้มแข็งเหมือนเดิม มินานก็เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ แก่พม่าอีกครั้งหนึ่ง จนอยุธยาต้องล่มสลายลงเมื่อ พุทธศักราช ๒๓๑๐ สมัยพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์ ต้องใช้พระราชอำนาจเด็ดขาดกอบกู้บ้านเมือง ขับไล่ศัตรูจนสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี กอบกู้เอกราชได้สำเร็จ ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงรักษาความเป็นธรรมราชาด้วยแต่พระองค์ก็ทรงครองราชย์อยู่ในช่วงเวลาอันสั้น”^{๑๔}

พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้มาก ดังที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่นราชา รัฐสัสสะ ปัญญาณัง พระราชาเป็นสง่าแห่งแว่นแคว้นราชา มุขัง

^{๑๓} จานงค์ ทองประเสริฐ, ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์, หน้า ๑๖๒.

^{๑๔} ประมวล รุจนเสรี, พระราชอำนาจ (ฉบับห้องสมุด), พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มปป., ๒๕๔๘), หน้า ๑๖-๑๘.

มนุษยสถาน พระราชาเป็นประธานของหมู่มนุษย์และว่าเมื่อโคทั้งหลายว่ายข้ามแม่น้ำไป ถ้าโคหัวหน้าฝูงว่ายคด โคทั้งหมดก็ย่อมว่ายคดไปตามกัน ในมนุษย์ทั้งหลายก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับสมมติแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนนอกนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมโดยแท้ ถ้าพระราชาผู้เป็นใหญ่ตั้งอยู่ในธรรม รัฐก็ย่อมอยู่เป็นสุขทั่วกันหรือ สัพพัง ภูฏัง สุขัง โหติ ราชา เจ โหติ อัมมิโก ถ้าพระราชาเป็นผู้ทรงธรรม ราษฎรทั้งปวงก็เป็นสุขในพระศนะของพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์มีความสำคัญ มิใช่เพียงผู้นำในการบริหารบ้านเมืองเท่านั้น แต่เป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของสังคม เป็นแกนให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่นเดียวกับดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางสุริยจักรวาล แม้แต่การเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ เช่น ความวิปริตทางดินฟ้าอากาศ ทุพภิกขภัย หรือภัยพิบัติต่างๆ ก็เชื่อกันว่าอยู่ในความรับผิดชอบของพระมหากษัตริย์ด้วยราชอาณาจักรไทยหรือประเทศไทย มีรูปแบบการปกครองภายใต้ผู้นำที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดมาโดยตลอด นับแต่ที่มีการบันทึกไว้ในสมัยอาณาจักรสุโขทัย แต่การปกครองดังกล่าวเป็นไปตามหลักอุดมคติที่อ้างไว้ซึ่งความเป็นนักปกครองที่ดี ที่ได้รับการยอมรับจากประชาชนด้วยความไว้วางใจเคารพและศรัทธา จนผู้นำแปรเปลี่ยนสถานะเป็น “กษัตริย์” มีการสถาปนา “สถาบันพระมหากษัตริย์” เป็น “สถาบันประมุข” ทำหน้าที่ด้านการปกครอง การดูแลชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ตลอดจนทำการสู้รบเพื่อปกป้องเอกราชอย่างชัดเจน สถาบันพระมหากษัตริย์ที่สืบทอดต่อกันมาในทุกยุคทุกสมัย ได้พิสูจน์แล้วถึงพระมหากษัตริย์คุณและพระปรีชาสามารถที่นำพาอาณาจักรหรือประเทศชาติให้หลุดพ้นผ่านวิกฤติต่าง ๆ นานับประการด้วยความอยู่รอด ปลอดภัย จวบจนถึงปัจจุบัน เมื่อสังคมโลกมีการเชื่อมโยงกันมากขึ้น และเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา “สถาบันพระมหากษัตริย์” จึงจำเป็นต้องปรับสถานะและพัฒนาการให้ดำรงอยู่ได้ภายใต้การปกครองโดยระบอบประชาธิปไตย

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางประเพณีนิยมอินเดียสมัยโบราณอันเป็นยุคที่มีพระราชาเป็นผู้ปกครองแคว้นแคว้นและนครรัฐทั้งหลายในชมพูทวีป พระราชาทั้งหลายมีสถานภาพเป็น “สมบูรณาญาสิทธิราชย์” คือทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเด็ดขาด และโดยประเพณีนิยมในระบอบวรรณะ อันถือว่ากษัตริย์เป็นนักรบ มีหน้าที่ป้องกันบ้านเมือง และเป็นนักปกครอง ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงได้รับอิทธิพลทางความคิดเรื่องฐานะของพระมหากษัตริย์จากประเพณีนิยมพื้นเมืองที่มีมาแต่เดิมในชมพูทวีปด้วย พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อสถาบันกษัตริย์ไว้มาก ดังที่ปรากฏที่ชนะอันเกี่ยวกับสถานะ บทบาท และความสำคัญของกษัตริย์ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง^{๑๕}

ศุภวณฺณ เกษมศรี ได้ให้รายละเอียดไว้ว่าสถาบันพระมหากษัตริย์ในประเทศไทยเป็นศูนย์รวมใจชาวไทยที่สืบทอดมายาวนานหลายศตวรรษ เป็นวัฒนธรรมการปกครองที่มีความสำคัญ บ่งบอกถึงแนวคิด ความเชื่อ และความหมายของสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่หลอมรวมจิตใจชาวไทยให้เป็น

^{๑๕} ดินาร์ บุญธรรม, อำนวย วีรวรรณ, (บรรณาธิการ), “พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา”, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕), หน้า ๑๒-๑๕.

อันหนึ่งอันเดียวกันและสร้างสรรค์ให้เกิดความผาสุกของสังคมโดยรวมได้ วัฒนธรรมการปกครองระบบกษัตริย์ของประเทศไทยจึงมีความผูกพันอย่างแนบแน่นต่อสังคมไทยมาแต่อดีตจนปัจจุบัน แนวคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ปกครองที่มีคุณลักษณะพิเศษนั้นสืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนา ซึ่งพัฒนาและผสมผสานมาจากแนวคิดหลักต่าง ๆ ๓ ประการ คือ

ประการแรก เป็นแนวคิดพราหมณ์ฮินดู ซึ่งถือว่าผู้ที่ดำรงตำแหน่งกษัตริย์คือองค์อวตารของพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ฮินดู ซึ่งมีหน้าที่หลักในการธำรงไว้ซึ่งความผาสุกของโลกมนุษย์ เป็นแนวคิดเบื้องต้นเมื่อชาวไทยรับคติความเชื่อพราหมณ์ฮินดูเข้ามา

ประการที่สอง เป็นแนวคิดของพระพุทธศาสนา ซึ่งนอกจากความเชื่อเรื่องบุญกรรมที่ส่งให้เป็นผู้มีบารมีแล้ว ยังมีความเชื่อว่าองค์พระมหากษัตริย์ทรงมีสถานะเป็นพระพุทธเจ้าและเป็นเทพแนวคิดเรื่องเทพทางพระพุทธศาสนานี้แตกต่างจากศาสนาพราหมณ์ฮินดู ในคัมภีร์จักรวาลที่ปนี ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อ พุทธศักราช ๒๐๖๓ อธิบายว่า “พระราชา พระเทวี พระกุมาร ชื่อว่าสมมติเทพเทพที่อยู่ ณ ภาควัณณดินและที่สูงกว่านั้น ชื่อว่าอุบัติเทพพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระชีนาสพ ชื่อว่าพระวิสุทธิเทพ ” พระมหากษัตริย์ในสังคมไทยทรงมีลักษณะของเทพ ๓ ประเภทนี้ คือ สมมติเทพอุบัติเทพ และวิสุทธิเทพอยู่ในองค์เดียว ทั้งนี้ได้รวมเอาเทพชั้นสูงในศาสนาพราหมณ์ฮินดูเข้าไว้ด้วยดังที่สะท้อนให้เห็นจากแนวคิดเรื่องสมมติเทพหรือสมมติเทวดา และในบริบทแวดล้อมอื่นๆ

นอกจากนั้น พระมหากษัตริย์ไทยยังทรงเป็นมหาสมมติราช ขัตติยะ และราชา ดังปรากฏคำอธิบายในหนังสือไตรภูมิพระร่วงของพระเจ้าลิไทยซึ่งแต่งขึ้นในสมัยสุโขทัยว่า “อันเรียกชื่อมหาสมมติราชนั้นไซ้ เพราะว่าคนทั้งหลายยอมตั้งท่านเป็นใหญ่แล อันเรียกชื่อขัตติยะนั้นไซ้ เพราะว่าคนทั้งหลายให้แบ่งปันไร่นาเข้าน้ำแก่คนทั้งหลายแล อันเรียกชื่อวราชานั้น เพราะว่าท่านนั้นถูกเนื้อพึงใจคนทั้งหลายแล” ส่วนในโลกที่ปसारแต่งโดยพระสังฆราชเมธังกรซึ่งเป็นครูของพระเจ้าลิไทยกล่าวว่า “นามราชาเพราะปกครองบุคคลอื่นๆ โดยธรรม โดยเที่ยงธรรม”

ประการที่สาม แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างบิดา-บุตร อันเป็นแนวคิดพื้นเมืองดั้งเดิมที่เน้นความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ซึ่งต่างไปจากสังคมที่มีวรรณะ นับได้ว่าเป็นความเข้มแข็งของวัฒนธรรมการปกครองในระบบกษัตริย์ของไทยที่สามารถดำรงสืบต่อมาได้จนปัจจุบันแนวคิดทั้ง ๓ ประการนี้แสดงคติความเชื่อเรื่องสถานะขององค์พระมหากษัตริย์ที่ผสมผสานกันพระมหากษัตริย์ไทยนับแต่อดีตมิได้ทรงดำรงพระองค์เป็นเฉพาะองค์อวตารแห่งพระผู้เป็นเจ้าของศาสนาพราหมณ์ฮินดู หรือเป็นผู้บำเพ็ญบุญบารมีเฉพาะพระองค์ แต่ยังทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจเช่นเดียวกับบิดาผู้ดูแลบุตรด้วย พระราชภาระหลักของพระมหากษัตริย์อันเป็นพื้นฐานตามคติพราหมณ์ฮินดูมี ๔ ประการ คือ

๑. พระราชทานความยุติธรรมอันเป็นระเบียบสากลของผู้ปกครองหรือผู้นำที่จะต้องสร้างหรือออกกฎหมายเพื่อให้เกิดความยุติธรรม

๒. ทรงรักษาความยุติธรรมนั้นๆ อย่างเคร่งครัด

๓. ทรงรักษาพระศาสนาและประชาชน

๔. ทรงสร้างความผาสุกแก่ประชาชน^{๑๖}

นอกจากนั้นพระมหากษัตริย์ยังทรงดำรงหลักราชธรรมในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ สังคหวัตถุ ๔ ประการ และจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ เมื่อประสานกับ ลักษณะวัฒนธรรมการปกครองแบบบิดา-บุตรแล้ว จึงเป็นเหตุให้พระมหากษัตริย์ในประเทศไทยมี พระราชสถานะอันสูงส่งควรแก่การยกย่องสรรเสริญยิ่ง

สมัยกรุงสุโขทัย ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนมีความใกล้ชิดกันมาก พระมหากษัตริย์ทรงดูแลทุกข์สุขของประชาชนดังบิดาดูแลบุตร ดังปรากฏบันทึกในศิลาจารึกหลักที่ ๑ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ที่สำคัญมากคือ “วัฒนธรรมการปกครองในระบบกษัตริย์นั้นเป็นการ ปกครองโดยมีมนุษยธรรม จารึกสุโขทัยหลักที่ ๓๗ วัดพระมหาธาตุ-วัดสระศรี พุทธศักราช ๑๙๔๐ ว่า พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย “จักใคร่ขัดพระราชสีมานี้ตั้งมนุษยธรรม (อย่าง) พระยารามราช ” คือ กษัตริย์ในกรุงสุโขทัยได้ปกครองประชาชนอย่างมีมนุษยธรรมเช่นเดียวกับพ่อขุนรามคำแหง กษัตริย์ แห่งกรุงสุโขทัยเอาพระราชหฤทัยใส่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ดังปรากฏหลักมนุษยธรรมในไตร ภูมิพระร่วงว่า “รู้จักผิดแลชอบ รู้จักที่อันเป็นบาปแลบุญ รู้จักประโยชน์ในชั่วนี้ชั่วหน้า รู้จัก กลัวแก่บาปและอายแก่บาป รู้จักว่ายากว่าง่าย รู้รักที่รักน้อง รู้เอ็นดูกรุณาต่อผู้เข็ญใจ รู้ยำ เกรงพ่อแม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ สมณพราหมณาจารย์อันอยู่ในสิกขาบทของพระพุทธเจ้าทุกเมื่อ และรู้จักคุณ แก้ว๓ ประการ ”^{๑๗} แสดงให้เห็นความผูกพันระหว่างกษัตริย์ในฐานะของบิดา-บุตร ในการสอนให้ทำ ความดีให้รู้จักบาปบุญและหลักธรรมต่างๆ ในสมัยอยุธยา พระราชสถานะของพระมหากษัตริย์ เปลี่ยนแปลงไปบ้าง เมื่อมีคติความคิดเกี่ยวกับสมมติเทวราชมาผสมผสาน พระมหากษัตริย์ทรงเป็น เสมือนเทพเจ้า ดังปรากฏพระนามของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา เช่น สมเด็จพระรามาธิบดี สมเด็จพระ รามราชา สมเด็จพระอินทราชาสมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นต้น ซึ่ง ล้วนแต่เป็นทั้งพระนามของเทพเจ้าของพราหมณ์ฮินดูและเทพเจ้าในความเชื่อพื้นถิ่นทั้งสิ้น นอกจากนั้นพระราชกรณียกิจทั้งปวงของพระเจ้าแผ่นดินดังที่ปรากฏในพระราชพิธี ๑๒ เดือน หรือที่ ตราไว้ในกฎหมายเตียรบาลก็ดีล้วนเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน อาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมการ ปกครองในระบบกษัตริย์ของอยุธยานั้นยังคงสืบทอดมาจากแบบฉบับของกรุงสุโขทัยที่เน้น ความสัมพันธ์ระหว่างบิดา-บุตร แม้บันทึกของชาวต่างชาติเช่นลาลูแบร์หรือแซร์แวสก็ยังระบุว่า การ ลงโทษขุนนางในราชสำนักนั้น “เสมอด้วยบิดากระทำแก่บุตร และมีได้ทรงลงอาญาอย่างตระลาการที่

^{๑๖} ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พลตรีหม่อมราชวงศ์, สถาบันพระมหากษัตริย์กับประเทศไทย , ใน “นามานุกรม พระมหากษัตริย์ไทย”, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสัมพันธ์, ๒๕๕๔), หน้า ๕.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

ใจเหี้ยมหรือเจ้าขุนมูลนายที่เอาแต่โทสจริตได้กระทำแก่ทาส ”ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ วัฒนธรรมการปกครองในระบบเดิมยังสืบทอดและดำรงไว้ได้เป็นอย่างดีในการสร้างความเข้มแข็งของบ้านเมืองและการสร้างขวัญกำลังใจให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน ดังแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชว่า “ตั้งใจจะอุปถัมภ์กษัตริย์ ยอวยการพุทธศาสนา ป้องกันขอบขันฑสีมา รักษาประชาชนแลมนตรี” หรือคติ “พระมหาสมมุติราช” ซึ่งรวมความเป็นพระราชามหากษัตริย์ก็ได้ปรากฏชัดเจนในประกาศพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชใน พุทธศักราช ๒๓๒๘ ว่า “พรรณพฤษภาทศมาสแลสิ่งของในแผ่นดินทั่วเขตพระนคร ซึ่งหาผู้หวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณสีพรหมณาจารย์ราชภูมิจำรงรักษาเกิด ”แนวคิดดังกล่าวยังได้สืบทอดมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนที่ได้ปรับเปลี่ยนเป็นสากลก็คือพระมหากษัตริย์ทรงสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก ทรงเรียนรู้ศิลปวิทยาต่างๆ และทรงเข้าถึงประชาชนมากขึ้น อนึ่ง ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๔ เริ่มมีแนวคิดในการเปลี่ยนแปลงและยอมรับฐานะแห่ง “มหาชนนิกรสโมสรสมมติ ” มากขึ้น และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งจำเป็น ดังเช่นความตอนหนึ่งในประกาศเรื่องดาวหางปีระกาตรัสว่าพระเจ้าแผ่นดินคนทั้งปวงยกย่องไว้เป็นที่พึ่ง ใครมีทุกข์ร้อนถ้อยความประการใด ย่อมมาร้องให้ช่วย ดังหนึ่งทหารก่เมื่อมีเหตุแล้ว ก็มาร้องหาบิดามารดา เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินชื่อว่าคนทั้งปวงยกย่องให้เป็นบิดามารดาของตัว แล้วก็มีความกรุณาแก่คนทั้งปวงดังหนึ่งบิดามารดากรุณาแก่บุตรจริงๆ โดยสุจริต

สรุปว่า พ่อขุนรามคำแหง กษัตริย์ผู้มีชื่อเสียงมากที่สุดของกรุงสุโขทัย คือโอรสองค์ ที่ ๒ ของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พระองค์มีชื่อเสียงในฐานะผู้สร้างกรุงสุโขทัย ให้เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด เป็นผู้คิดค้นประดิษฐ์อักษรไทยและสร้างศิลปาจารึก ในยุคนั้นขอบเขตของอาณาจักรสุโขทัยได้แผ่ขยายออกไปมากที่สุด โดยในเรื่อง ของระบบเศรษฐกิจนั้นก็เป็นระบบแบบเปิดเสรี คือ ไม่มีการเก็บภาษีทำให้สุโขทัย เติบโตขึ้นเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ และเป็นแหล่งรวมวัฒนธรรมอันหลากหลายแห่งแคว้นนี้ จากสภาพสังคมและเศรษฐกิจในสมัยอยุธยาตอนปลายโดยเฉพาะสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศภาพรวมของสภาพสังคมและเศรษฐกิจในสมัยอยุธยาตอนปลายพอสังเขปเพื่อให้พอเห็นสภาพเหตุการณ์ความเป็นไปในสมัยอยุธยาตอนปลาย และพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยผ่านสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ต่างๆ เช่น พระพุทธศาสนาสมัยพูน้น คือ พุทธศาสนานิกายมหายาน พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี พระพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัย พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี พระพุทธศาสนาสมัยโยนกเชียงแสน พระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย พระพุทธศาสนาสมัยเชียงใหม่ พระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยา พระพุทธศาสนาสมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์ผ่านกาลเวลามาอย่างยาวไกลจนกลายเป็นศาสนาประจำชาติไทยและเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาโลกในที่สุด และพระมหากษัตริย์มีความสำคัญมิใช่เพียงความเป็นผู้นำในทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์กลางที่

สำคัญที่สุดของสังคม เป็นแกนให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่นเดียวกับดวงอาทิตย์ เป็นศูนย์กลางสุริยจักรวาล แม้แต่การเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ เช่น ความวิปริตทางดินฟ้าอากาศ พุทธิภัย หรือภัยพิบัติต่างๆ ก็เชื่อกันว่าอยู่ในความรับผิดชอบของกษัตริย์ด้วยสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเองก็ทรงยอมรับในบทบาทของกษัตริย์ที่จะเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาและลัทธิความเชื่อทางจิตวิญญาณทั้งหลายในราชอาณาจักรนั้นๆ แม้พระพุทธศาสนาในยุคพุทธกาลเองก็ได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ในแว่นแคว้นต่างๆ หลายพระองค์ เช่น พระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศล กษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชีหรือมัลลกษัตริย์แห่งแคว้นมัลละ ไปจนกระทั่งถึงยุคหลังพุทธปรินิพพานไปแล้วนับศตวรรษ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โมริยะ และพระเจ้ากนิษกะแห่งราชวงศ์กุษาณะก็ยังทรงได้ชื่อว่าเป็นบรมกษัตริย์ที่ทรงมีบทบาทสำคัญต่อการอุปถัมภ์ให้พระพุทธศาสนามีความรุ่งโรจน์ในชมพูทวีปต่อไปได้ และยังได้รับการนำออกไปเผยแผ่ยังดินแดนต่างๆ นอกชมพูทวีปอีกด้วย

๒.๑.๒ บทบาทพระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อสถาบันกษัตริย์ไว้มาก แนวความคิดเกี่ยวกับกษัตริย์ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาปรากฏ อยู่ในจักกวัตติสูตรอรรถกถาสูตร ที่แสดงถึงความเป็นมาหรือกำเนิดของโลกมีรายละเอียดอยู่ในพระไตรปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ในคัมภีร์ พระไตรปิฎก จักกวัตติสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค และอรรถกถาสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ความเป็นกษัตริย์เกิดขึ้นมาจากความประพฤติผิดศีลธรรมของคนในสังคม ความเชื่อนี้จะเข้าใจได้ชัดเจนที่สุดถ้าเราได้พิจารณาตำนานเรื่องการสร้างโลก ซึ่งแสดงไว้ว่า ในตอนแรกเริ่ม โลกได้วิวัฒนาการมาในฐานะส่วนหนึ่งของจักรวาล จากไฟมาเป็นดินจากดินมาเป็นของเหลวและจากของเหลวมาเป็นก๊าซซึ่งต่อมาก็กลายมาเป็นโลก พระจันทร์และพระอาทิตย์ ดาวเคราะห์และหมู่ดวงดาวต่างๆ พืชพันธุ์และสิ่งมีชีวิตก็ได้วิวัฒนาการกลายมาเป็นสิ่งต่างๆ มากมายเพิ่มมากขึ้น ในที่สุดมนุษย์ก็วิวัฒนาการออกมาแตกต่างจากสิ่งอื่นๆ ทั้งหมดและบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก เป็นสิ่งมีชีวิตที่แข็งแรง มีร่างกายและเพศที่แตกต่างกัน ในขั้นตอนนี้ข้าวสาลีที่หอมและสะอาดได้กลายมาเป็นสมบัติที่มีค่าของสังคม มนุษย์ทุกคนบริโภคมากจนกระทั่งเกินความจำเป็นของร่างกาย มนุษย์เพศชายและหญิงจึงมีความสนใจในเพศที่ตรงกันข้ามกับตนเอง ทำให้เกิดกิเลสตัณหาขึ้นซึ่งนำไปสู่การเสพสังวาสกันอย่างผิดศีลธรรม มนุษย์ที่ทาผิดศีลธรรมจึงถูกขับไล่ออกจากกลุ่ม พวกเขาจึงได้พากันสร้างบ้านเพื่อที่จะปกปิดการกระทำที่ผิดศีลธรรมของตน เมื่อมนุษย์มีกิเลส ตัณหา และการกระทำผิดศีลธรรมเพิ่มมากขึ้น ข้าวสาลีจึงหยุดเจริญเติบโตโดยทันที และคุณสมบัติของมันก็เสื่อมลงกัน พวกมนุษย์จึงได้พากันแบ่งทุ่งข้าวสาลีให้เป็นกรรมสิทธิ์ของแต่ละบุคคล และได้มีการตั้งเขตแดนต่างๆ เมื่อสมบัติมากยิ่งขึ้น มนุษย์ก็เริ่มที่จะขโมย ต่ำว่า โกหกกันและเริ่มมีการทารุณกันเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ประพฤติผิดศีลธรรมมากขึ้น บรรณาสสมบัติ ความขัดแย้ง ความโหดเหี้ยมดุร้ายและความวุ่นวายก็มีมากขึ้นตามลำดับ พวก

มนุษย์จึงมาชุมนุมกันและพิจารณาว่าจะหาวิธีการใดที่จะทำให้การดำรงชีวิตมีความเป็นปกติอีกครั้ง พวกเขามีมติร่วมกันว่าควรจะมีบุคคลที่มีความเที่ยงตรง ผู้ที่จะออกกระเบียบแก่สังคม สามารถดำเนิน บุคคลที่ควรดำเนินและกำจัดบุคคลที่ควรกำจัดได้ พวกเขาจึงได้ตกลงเลือกบุคคลที่ใจกว้าง มีความ กรุณา มีความน่าเลื่อมใสและมีความสามารถมากที่สุดในบรรดาพวกเขา และได้เชิญให้เป็น ผู้ปกครองพวกเขา ในทางตรงกันข้าม พวกเขาก็ได้ให้ส่วนแบ่งของข้าวสาลีที่ประชาชนผลิตได้ให้ ผู้ปกครองผู้ปกครองมีคำที่ใช้เรียก ๓ คำ คือ

๑) มหาสมมติ หมายถึง บุคคลผู้ได้รับเลือก เพราะได้รับการเลือกมาจากมหาชน ทั้งหลาย แสดงให้เห็นว่าผู้ปกครองตามทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นเกิดขึ้นมาจากความเห็นของ คนส่วนใหญ่

๒) ขัตติยะ หมายถึง ผู้มีกำเนิดสูง มีหน้าที่ป้องกันอาณาจักรและประชาชนเพื่อ ความปลอดภัย ความมั่นคง ความเจริญรุ่งเรือง ความสุขและความสงบ

๓) ราชา หมายถึง บุคคลผู้มีความสามารถสูงในการทำให้ประชาชนพอใจและ สำราญใจ^{๑๘}

หากพิจารณาจากแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในอัครคัมภีร์สุตตร ความเป็นกษัตริย์มีขึ้นเพราะการ ปฏิบัติผิดศีลธรรมของมนุษย์และความต้องการกฎระเบียบในสังคม กษัตริย์และประชาชนมี ความสัมพันธ์กันดังที่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้ว่า กษัตริย์ได้รับฐานะอันสูงส่งเพราะสั่ง สมบุญบารมีมาในอดีตชาติ ผลของบุญบารมีส่งผลให้เขาได้รับฐานะเป็นกษัตริย์ ถ้าไม่มีการสั่งสมบุญ บารมีก็ไม่สามารถจะได้รับความเป็นกษัตริย์ได้ พระองค์ทรงปกครองอาณาจักรและมีฐานะยิ่งใหญ่ เหนือประชาชน มีอำนาจที่จะว่ากล่าว ดำเนิน ลงโทษใครก็ตามที่ฝ่าฝืนพระราชอำนาจ เป็นผู้รับและ ใช้จ่ายภาษีที่ได้จากประชาชน เป็นผู้ให้ความสุขและเป็นผู้ปกป้องเหมือนบิดา เป็นผู้ค้าชูสนับสนุน ความถูกต้องหรือธรรมโดยการสอดส่องดูแลประชาชนของพระองค์เอง กษัตริย์จะต้องคุณสมบัติ (พลธรรม) ๕ ประการ ประกอบด้วย

- ๑) ความแข็งแกร่งทางกาย
- ๒) วัตถุหรือเศรษฐกิจ
- ๓) ความแข็งแกร่งของข้าราชการบริพาร
- ๔) ความมีคุณธรรมสูงส่ง
- ๕) ความมีปัญญาที่เฉียบแหลม^{๑๙}

สรุปว่า สถาบันพระมหากษัตริย์มีความเกี่ยวโยงกันอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้ เพราะมีการอนุเคราะห์ซึ่งกันและกันมาแต่โบราณกาล ถ้าพิจารณาในส่วนหนึ่งของประชาชน พวกเขา ต้องการพระราชาก็เพื่อให้มาปกป้องคุ้มครองและส่งเสริมพระราชอำนาจให้มีเกียรติยศและความปลอดภัย

^{๑๘}ดูรายละเอียดได้ใน ที.ปา. (ไทย) ๑๙/๓๗๙/๒๓๔ ๑๑/๘๓-๑๑๐/๕๙ -๘๑ ; ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑- ๑๔๐/๘๒-๑๐๒.

^{๑๙}ดูรายละเอียดได้ใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕-๙๐/๖๐ -๗๐; ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๒.

พวกเขานับถือและรับใช้พระราชาโดยไม่มีข้อโต้แย้ง บุคคลที่มุ่งหวังความสุขในชีวิตก็ควรที่จะละเว้น การชิงชัง และควรประพฤติตนอย่างนอบน้อมต่อพระราชา และ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ความเป็นกษัตริย์จึงต้องตั้งอยู่บนความถูกต้องและความดีงาม การรักษาอำนาจทางการเมืองเอาไว้ได้ การวางระเบียบเพื่อให้บ้านเมืองมีความปกติสุข รวมทั้งการคงไว้และเพิ่มพูนอำนาจทางการเมือง กษัตริย์ต้องเป็นผู้ปกครองที่มีคุณธรรม หรือเป็นธรรมราชา หลักคุณธรรมจึงถือว่าเป็นหลักสากลที่สามารถประยุกต์ใช้ได้ในแต่ละบุคคลและแม้กระทั่งหลักในการปกครอง ดังนั้น กษัตริย์จึงมีอยู่เพื่อ ดำรงความถูกต้อง และไม่ควรถาสิ่งใดๆ ด้วยอำนาจผลการ ควรหลีกเลี่ยงจากความลาเอียงหรืออคติ ๔ ประการ ไม่ว่าจะเป็นความลาเอียงเพราะชอบ ไม่ชอบ ความไม่รู้จริงและความกลัว (ฉันทาคติ โทสาคติโมหาคติ และภยาคติ) นอกจากนี้ยังต้องมีคุณธรรมสำหรับพระราชาที่เรียกว่า ทศพิธราชธรรมอีก ๑๐ ประการ คือ การให้หรือการแบ่งปัน (ทาน) การมีศีล (ศีล) การเสียสละ (บริจาค) ความซื่อตรง (อชฺชวะ) ความสุภาพอ่อนโยน (มัททวะ) การบาเพ็ญตบะ (ตป) ความไม่โกรธ (อโกธะ) การไม่เบียดเบียนคนอื่น (อวิหิงสา) ความอดทน (ขันติ) และความไม่เกรี้ยวกราด (อวิโรธะ)

๒.๒ พระประวัติโดยสังเขปของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

พระเจ้าอยู่หัว บรมโกศหรือสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ เป็นพระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์บ้านพลูหลวง เป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๓๒ แห่งราชอาณาจักรอยุธยา และเป็นพระมหากษัตริย์ในลำดับที่ ๔ แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง “พระองค์ทรง เป็นพระโอรสในสมเด็จพระเจ้าเสือ มีพระนามเดิมว่า “เจ้าฟ้าพร ” ทรงเป็นพระอนุชา ของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระนาม ว่า “สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ” นอกจากนั้นพระองค์ยังมีพระนามอื่นตามที่ ปรากฏ ในเอกสารทางประวัติศาสตร์คือ สมเด็จพระรามาธิบดีินทรา สมเด็จพระรามาธิบดีฯ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุธรรมราชาฯ และสมเด็จพระบรมราชา แต่ทางฝ่ายพม่าเรียกว่า พระมหาธรรมราชา ”^{๒๐} ในรัชสมัยของพระองค์พุทธศาสนาเฟื่องฟูมาก พระองค์ทรงมีความเลื่อมใสศรัทธาและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก โปรดเกล้าฯ ให้ บูรณปฏิสังขรณ์ วัดวาอารามทั้งในกรุงศรีอยุธยาและในบรรดาหัวเมืองต่างๆ ได้แก่ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดป่าโมก วัดหันตรา วัดภูเขาทอง และวัดพระราม โปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมเสียรพระประธานวัดมงคลบพิตร ที่ชำรุดอยู่ ทรงให้ความสำคัญในการศึกษาทางพุทธศาสนาเป็นพิเศษ ผู้ที่ถวายตัวเข้ารับราชการต้องผ่านการบวชเรียนมาแล้วสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ หรือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา “พระนามเดิมคือเจ้าฟ้าพร เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๒ ในสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ) กับพระอัครมเหสี พระเชษฐาคือเจ้าฟ้าเพชรซึ่งต่อมาเป็นสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ) เจ้าฟ้าพรประสูติเมื่อ พุทธศักราช ๒๒๒๔ ใน พุทธศักราช ๒๒๔๖ เมื่อสมเด็จพระบรมราชาชนกเสด็จขึ้นครองราชย์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เรียกเจ้าฟ้าพรว่า พระบัณขุรน้อย ในรัชกาลต่อมา สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ ได้ทรงพระกรุณา

^{๒๐} เล็ก พงษ์สมักรไทย, เฉลิมพระยศ เจ้านายฝ่ายในในรัชกาลที่ ๑-๙, (กรุงเทพมหานคร: ฐานบุ๊คส์ , ๒๕๕๒), หน้า ๑๖.

โปรดเกล้าฯสถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าพระองค์นี้ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า)”^{๒๑}

สรุปว่า ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในระยะปลายกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีผลกระทบต่อโครงสร้างชนชั้นและวิถีชีวิตของคนในระดับต่างๆ นั้น ได้ส่งผลไปถึงความคิดทางศาสนาอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะ “ชนชั้นมูลนายที่มีความมั่งคั่งร่ำรวยขึ้นจากการประกอบการค้า”^{๒๒} จะมีความคิดความเชื่อที่ผูกพันอยู่กับสภาพแวดล้อมในโลกลี้มน่ามากขึ้น เชื่อในสติปัญญาความสามารถของมนุษย์มากขึ้น “การให้เหตุผลในเรื่องต่างๆ ก็เปลี่ยนแปลงไปจากเหตุผลที่มีรากฐานอยู่บนความจริงปรมัตถ์ (Absolute truth) มาเป็นเหตุผลที่มีรากฐานอยู่บนความจริงตามประสบการณ์มากขึ้น ลักษณะเหล่านี้แม้จะยังเห็นไม่ชัดแต่ก็กล่าวได้ว่าเริ่มมี ปรากฏขึ้นแล้ว ตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นก็คือ การนำเอาความรู้แบบใหม่ทั้งที่พัฒนาขึ้นในสังคม และที่รับจากภายนอกมาใช้ในการเอาชนะธรรมชาติเพื่อประโยชน์ของมนุษย์”^{๒๓} แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในพลังความสามารถของมนุษย์ และเชื่อมั่นอย่างสูงในความรู้ที่ตนมีอยู่

๒.๓ บทบาทพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกับการอุปถัมภ์คุ้มครองและทำนุบำรุง

พระพุทธศาสนา

ในประเด็นเรื่องบทบาท พระเจ้าอยู่หัว บรมโกศกับ การอุปถัมภ์คุ้มครองและ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา นั้น ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นในการศึกษา ๒ ประเด็น คือ ๑) บทบาทในการอุปถัมภ์คุ้มครองพระพุทธศาสนา และ ๒) บทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ บทบาทในการอุปถัมภ์คุ้มครองพระพุทธศาสนา

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ (ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี) ได้ให้รายละเอียดไว้ใน หนังสือ นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย ว่าสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร (พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศในสมัยต่อมา) ทรงมีบทบาทสำคัญในการปฏิสังขรณ์และ บูรณะศาสนสถานในกรุงศรีอยุธยา ทรงเป็นแม่กองกำกับการปฏิสังขรณ์วัดกุฎีดาวโดยเสด็จไปทอดพระเนตรหนึ่งหรือสองเดือนครั้งหนึ่ง เป็นเวลา ๓ ปีเศษการปฏิสังขรณ์จึงแล้วเสร็จ ต่อมาใน พุทธศักราช ๒๒๖๘เจ้าอธิการวัดป่าโมกแจ้แก่พระยาราชสงครามว่า พระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมกนั้นน้ำกัดเซาะตลิ่งพังเข้ามาถึงพระวิหารแล้ว อีกไม่นานพระพุทธไสยาสน์อาจจะพังลงน้ำเสีย พระยาราชสงครามจึงกราบบังคมทูลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ)

^{๒๑} นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสัมพันธ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๘.

^{๒๒} สายชล วรรณรัตน์, “เศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยอยุธยาตอนปลาย”, วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๓, (กันยายน ๒๕๒๕): ๑๘.

^{๒๓} สายชล วรรณรัตน์, “พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พุทธศักราช ๒๕๓๕-๒๓๕๒)”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๐-๔๑.

พระองค์ทรงปรึกษาเหล่าเสนาบดีว่าควรจะรื้อพระพุทธรูปไสยาสน์ไปก่อใหม่ หรือควรจะชะลอไปไว้ที่ใหม่ พระยาราชสงครามได้ไปตรวจดูแล้วเห็นว่า “อาจชะลอลากไปได้จึงกราบบังคมทูล แต่กรมพระราชวังบวรไม่ทรงเห็นด้วย ตรัสว่าพระพุทธรูปไสยาสน์นั้นองค์ใหญ่โตนัก หากชะลอลากไปอาจจะหักพัง เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ เห็นควรรื้อไปก่อใหม่ให้งามยิ่งกว่าเก่า พระยาราชสงครามจึงทูลอาสาว่าจะดำเนินการชะลอลากให้สำเร็จโดยขอถวายชีวิตเป็นเดิมพัน พระราชาคณะทั้งปวงก็เห็นชอบด้วย สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ จึงโปรดให้พระยาราชสงครามดำเนินการจนสำเร็จ โดยพระองค์และกรมพระราชวังบวรเสด็จไปทอดพระเนตรอยู่เนือง ๆ กรมพระราชวังบวรได้ทรงพระราชนิพนธ์บันทึกการชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์ครั้งนั้นไว้เป็นโคลงสี่สุภาพจำนวน ๖๙ บท เรียกกันต่อมาว่าโคลงชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมก ^{๒๔} ในสมัยพระเจ้าบรมโกศ มีเหตุการณ์เกี่ยวกับกิจการด้านพระพุทธรูปศาสนาเป็นการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธรูปศาสนาได้อย่างเด่นชัด

สายชล วรรณรัตน์ ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า “การชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมกในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระที่พระยาราชสงครามได้ใช้หลักกลศาสตร์เข้าช่วย และการขุดคลองขนาดใหญ่คือคลองโคกขาม ที่พระยาราชสงครามได้ ให้ฝรั่งสองกลองแก้วดูให้ตรงปากคลอง” ^{๒๕} ซึ่งเป็นการใช้เรื่องมือทางวิทยาศาสตร์ของชาวตะวันตกมาช่วยให้การทำงานมีประสิทธิภาพขึ้น “กรณีการชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์ แม้จะถูกคัดค้านโดยกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (ซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ) แต่พระยาราชสงครามก็ยอมเอาชีวิตเป็นเดิมพัน” ^{๒๖}

दनัย ไชยโยธา ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “พระมหากษัตริย์ที่ทรงมีบทบาทมากในยุคนี้ ได้แก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงเสวยราช เมื่อ พุทธศักราช ๒๒๓๕ การบวชเรียนกลายเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาถึงยุคหลัง ถึงกับกำหนดให้ผู้ที่จะเป็นขุนนาง มียศถาบรรดาศักดิ์ต้องเป็นผู้ที่ผ่านการบวชเรียนมาเท่านั้น จึงจะทรงแต่งตั้งตำแหน่งหน้าที่ให้ ในสมัยนี้ได้ส่งพระภิกษุเถระชาวไทยไปฟื้นฟูพุทธศาสนาในประเทศลังกาตามคำทูลขอของกษัตริย์ลังกา เมื่อ พุทธศักราช ๒๒๙๖ จนทำให้พุทธศาสนากลับเจริญรุ่งเรืองในลังกาอีกครั้ง จนถึงปัจจุบัน และเกิดนิกายของคณะสงฆ์ไทยขึ้นในลังกา ชื่อว่า นิกายสยามวงศ์ นิกายนี้ยังคงมีอยู่ถึงปัจจุบัน” ^{๒๗}

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙.

^{๒๕} คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน วิมลมังคลาราม, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และจุลยุทธการวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕. พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพพระวิสุทธาธิปัตติ (สง่า ปภส.สรมหาเถร ป.ธ. ๘) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส, ๒๕๓๕) หน้า ๒๗๓ -๒๗๖.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๕.

^{๒๗} ดูรายละเอียดได้ในดนัย ไชยโยธา, พระมหากษัตริย์กับพระพุทธรูปศาสนาในประวัติศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓๕-๑๕๕.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ได้แสดงรายละเอียดไว้ว่า “นอกจากเรื่องการชะลอพระพุทไธยาสน์และเรื่องชุดคลองโคกขามแล้ว พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยายังสะท้อนให้เห็นความสนใจด้านเทคนิควิทยาการ โดยมีหลักฐานบรรยายถึงการ “...ชุดสระเป็นคุรอบพระที่นั่งบรรยงรัตนาศน์ แล้วก่ออ่างแก้วริมสระ แล้วก็ก่ออ่างแก้วริมน้ำ ทำให้น้ำฝั่งทอให้น้ำเดิมเข้าไปผุดขึ้นอ่างแก้วที่สองริมพระที่นั่งบรรยงรัตนาศน์ และกลับเอาที่ท้ายสนมบนที่ข้างหน้า”^{๒๘} และงานสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลายก็สะท้อนความเจริญทางด้านเทคนิควิทยาเช่นกัน ดังปรากฏหลักฐานว่า “...งานสถาปัตยกรรมที่เน้นให้เห็นลักษณะพิเศษซึ่งช่างไทยสามารถคิดขึ้นใช้ได้สำเร็จส่วนใหญ่จะเป็น งานซึ่งเริ่มมีขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งงานสถาปัตยกรรมมีความเจริญสูงสุด”^{๒๙} เนื่องจากสภาพสังคมตอนปลายอยุธยาในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงเริ่มปั่นป่วนมากขึ้น จนบางครั้งเกิดจลาจล ความรู้ความคิดแบบใหม่ดังกล่าวข้างต้นซึ่งเกิดขึ้นกับคนจำนวนน้อยจึงยากจะพัฒนาไปได้ “ประกอบกับอิทธิพลความคิดความเชื่อเดิมที่ยอมรับในอำนาจเหนือธรรมชาติอันส่งถ่ายทอดมานานในสังคมก็ยังคงอยู่ ดังนั้นคนในสังคมปลายอยุธยาส่วนใหญ่จึงยังใช้ชีวิตบนความคิดความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติอย่างมั่นคง”^{๓๐} ความขัดแย้งในชนชั้นผู้นำ มีมาก และราชสำนักจึงไม่สามารถควบคุมความคิดทางศาสนาได้ ทำให้สังคมปลายอยุธยามีความคิดทางศาสนาที่แตกต่างหลากหลายขาดเอกภาพ พุทธศาสนาซึ่งมีอิทธิพลกับหมู่คนทุกระดับตามพื้นฐานความคิดของแต่ละคนนั้นได้ก่อให้เกิดแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ๒ แบบ คือ “พุทธศาสนาแบบเน้นบุญฤทธิ์วิทยาคม และพุทธศาสนาแบบมนุษยนิยม นอกจากนี้ศาสนาพราหมณ์ก็มีอิทธิพลอย่างสูงในราชสำนัก และลัทธินับถือผีสางเทวดาที่เน้นอำนาจเหนือธรรมชาติหรืออิทธิปาฏิหาริย์ก็มีอิทธิพลอยู่ทั่วไป”^{๓๑} และ อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในราชสำนักอยุธยาปรากฏชัดเจนในพระราชพิธีต่างๆ เช่น “พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา พระราชพิธีโสกันต์ งานพระบรมศพ เป็นต้น ความคิดที่อยู่เบื้องหลังการประกอบพระราชพิธีก็คือการเน้น กษัตริย์ภาพ ความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ให้เป็นรูปธรรมขึ้นความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ผีสางเทวดา หรืออิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ได้สะท้อนออกมาทางวรรณกรรม เช่น ลิลิตโองการแข่งน้ำ โองการดำน้ำในพระโอัยการพิสูจน น้ำดำเนิน ลุยเพลิง เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรี

^{๒๘}ประชุมพงศาวดารเล่ม ๓๙ ภาคที่ ๖๔ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๒) , หน้า ๒๒๐.

^{๒๙}โชติ กัลยาณมิตร, “รูปสัญลักษณ์ทางวัตถุในพุทธศาสนา”, วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓, เล่มที่ ๑, (กรกฎาคม – ธันวาคม, ๒๕๒๒): ๑๓.

^{๓๐}สายชล วรรณรัตน์, “พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมือง”, หน้า ๔๒-๔๓.

^{๓๑}กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ , (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา , ๒๕๑๖), หน้า ๒๑๗.

อยุธยา”^{๓๒} และในตอนปลายสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง ยังไม่มีการรวมศูนย์อำนาจในระบบการปกครองคณะสงฆ์ โดยแบ่งแยกอำนาจออกเป็น ๓ ฝ่าย ได้แก่ คณะกลางอริยวาสี คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย (คณะเหนือ) และคณะคามวาสีฝ่ายขวา (คณะใต้)

คณะกลางอริยวาสี มีพระพุทธานุชาจารย์วัดโบสถ์ราชเดชะ เป็นเจ้าคณะมีพระราชคณะอริยวาสีในราชธานี ๗ รูป อยู่ภายใต้บังคับบัญชา ทำหน้าที่ปกครองดูแลคณะพระสงฆ์ฝ่ายสมณะ วิปัสสนา ท้าวราชาณาจักร รวมทั้งพระสงฆ์ต่างชาติทุกนิกาย

คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย (คณะเหนือ) มีสมเด็จพระอริยวงศ์สังฆราชาธิบดีวัดหน้าพระธาตุเป็นเจ้าคณะและประกอบด้วยพระราชคณะอื่นๆ อีก ๑๗ รูป วัดในหัวเมืองฝ่ายเหนือรวม ๔๙ เมืองขึ้นต่อคณะนี้

คณะคามวาสีฝ่ายขวา (คณะใต้) มีพระวันรัตน์วัดป่าแก้วเป็นเจ้าคณะ ประกอบด้วยพระราชคณะอื่นๆ อีก ๑๗ รูป เช่นกัน มีวัดในหัวเมืองปักษ์ใต้ ๔๗ เมืองขึ้นอยู่ภายใต้การปกครอง^{๓๓}

การไม่มีการรวมศูนย์อำนาจการปกครองคณะสงฆ์และ องค์กรคณะสงฆ์ได้เป็นหนึ่งเดียวกันทำให้การประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของสงฆ์แต่ละฝ่ายค่อนข้างเป็นอิสระจากกัน และแต่ละฝ่ายคงจะพัฒนาความรู้ความคิดและหลักปฏิบัติไปตามแนวทางของตน ประกอบกับสภาพความขัดแย้งทางการเมืองอย่างสูงของบรรดาชนชั้นนำทางราชอาณาจักร ทำให้พระสงฆ์ในสมัยปลายอยุธยาเป็นอิสระค่อนข้างมาก ทางราชอาณาจักรจึงยากที่จะควบคุมความคิดและระเบียบปฏิบัติของสงฆ์ให้อยู่ในมาตรฐานเดียวกันได้ จึงปรากฏว่ามีสงฆ์ละเมียดพระวินัย โดยกระทำการที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจการค้า ซึ่งสร้างความหม่นหมองแก่คำสอนทางพุทธศาสนาอย่างมาก มีพระสงฆ์จำนวนไม่น้อยที่ไม่สนใจปฏิบัติสมณกิจ กลับประกอบอาชีพเพื่อหารายได้ตามอย่างคฤหัสถ์^{๓๔} กล่าวคือ

...บ้างบวชอยู่บ้านทำการทำงาน... อนึ่งบ วชบงวัดเงินทองของส่วยของสัด ค่านาค่าสวน ด้านดวนค่านับ ชิงกันเป็นเจ้าวัด...หล่อชันหล่อเขียน ตะลุ่มพุ่มพาน... กระบุง ตะกร้า...ซิจักชีสาน...ซิจักการกุชี ... เป็นชีเป็นช่าง เป็นชีลูกจ้ำ ... ชีน้ำตาล ... ชีนาชีไร่... ชีจำนากิน... สารพัดมีทั่วทั้งแผ่นดิน หมอนวดหมอยา หมดฤกษ์หมอช ะตา ทำมาหากินค้าได้ค้าเหนือ ตัดไม้ฟันเรือ ... ทั้งสุรายา ฝิ่น กินเล่นเครงๆ บวชแล้วมอด เรียนเทศน์จับจด บ่มีเป็นบทเพลง ข่าปรอททอดขาด ลวงราชภูรี

^{๓๒}วันเนา ยูเต็น, ประวัติวรรณคดีสมัยสุโขทัยและอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗), หน้า ๑๖๕-๑๖๘.

^{๓๓}สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมมิกจำกัด, ๒๒๔๑), หน้า ๕๑-๕๓.

^{๓๔}สายชล วรรณรัตน์, “พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมือง”, หน้า ๔๘.

ทั้งหลาย เรียนทำบริสุทธฺิ เงินคำพิรุฑฺิ ปลอมซื้อปลอมขาย ให้ท่านฉิบหาย กินสบายแต่เอง ...ใช้ลูก
ของพระตถาคต บวชเป็นขบถต่อพระศาสนา..^{๓๕}

สภาพเช่นนี้เป็นมูลเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คณะสงฆ์ไม่เข้มแข็งเพียงพอที่จะเป็น
แกนนำของความคิดทางพุทธศาสนาให้คนทั้งหลายยอมรับร่วมกัน อย่างไรก็ตาม มีกิจกรรมทางพุทธ
ศาสนาหลายอย่างที่คนในวงกว้างมีส่วนร่วม หรือมีส่วนร่วมรับรู้ร่วมกันอันนำไปสู่ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
เช่น “การเสด็จไปสมโภชพระพุทธรูปซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์
ในสมัยปลายอยุธยา ”^{๓๖} และ “ การเทศน์มหาชาติตลอดจนพิธีวิสาขบูชาซึ่งจัดขึ้นในราชสำนัก
ทุกปี ”^{๓๗} และเข้าใจว่า “ ตามวัดต่างๆ คงมีการเทศน์มหาชาติและพิธีวิสาขบูชาโยอาศัยหนังสือเทศน์
และแบบแผนของราชสำนักเป็นแม่บท และมีบางครั้งที่มีชนชั้นสูงจากราชธานีออกไปประกอบ
กิจกรรมทางศาสนาในหัวเมืองเช่นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้ขึ้นไป
สมโภชพระบรมธาตุเมืองชัยนาทบุรี ดังนั้น แม้ว่าการนับถือพุทธศาสนาของคนทั้งหลายในสมัย
ปลายอยุธยาจะไม่เหมือนกันแต่ก็มีลักษณะร่วมกันอยู่ไม่น้อยเลย ”^{๓๘}

สถาบันพุทธศาสนาช่วงปลายราชวงศ์ปราสาททองในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ถูก
สั่นคลอนอย่างรุนแรง เนื่องจากสมเด็จพระนารายณ์มีนโยบายอุดหนุนคริสต์ศาสนาและชุมชน
คริสต์ในกรุงศรีอยุธยาโดยเฉพาะบาทหลวงชาวฝรั่งเศส พระบรมราชูปถัมภ์ที่พระองค์พระราชทาน
แก่บาทหลวงฝรั่งเศสนั้นไม่ใช่เป็นสิ่งปกติธรรมดาที่กษัตริย์ไทยกระทำแก่คนนอกพุทธศาสนามาก่อน
แม้พระมหากษัตริย์ไทยหลายสมัยจะมีชั้นดีธรรมแก่คนนอกศาสนาสูงแต่พระบรมราชูปถัมภ์ ที่
พระนารายณ์ทรงพระราชทานแก่บาทหลวงฝรั่งเศสนั้นก็ยิ่งนับได้ว่าเป็นพิเศษกว่าปกติ ^{๓๙} (สมเด็จพระ
นารายณ์) ทางตั้งพระทัยดีต่อศาสนาคริสต์ ... ทรงสร้างวัดพระราชนิเวศน์ ... จนถึงที่สุด
เมื่อสิ้นรัชกาล (เดอเมเตโปลิศ) กราบทูลอย่างรักไถ่โปรดพระราชทานให้ทุกอย่าง” ^{๔๐} พระองค์ได้
พระราชทานที่ดินวัดสุและแรงงานเพื่อสร้างโบสถ์แก่บาทหลวงฝรั่งเศส ทั้งที่ก่อนหน้านี้บาทหลวง
โปรตุเกสได้เข้ามาทำงานในกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลานานแล้ว แต่ก็ไม่ปรากฏว่าพระ องค์ได้เคยให้

^{๓๕} ประเด็นธรรม, ประชุมสุภาษิตฉบับหอสมุดแห่งชาติ , (พระนคร : โรงพิมพ์ผ่านฟ้าพิทยา, ๒๕๐๘),
หน้า ๒๓๖-๒๓๗.

^{๓๖} ประชุมพงศาวดารเล่ม ๓๙ ภาคที่ ๖๔ (ต่อ) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทน์ - นุ
มาศ (เจิม), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๒๓๕.

^{๓๗} คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม, แดงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี ปีที่ ๓, ฉบับที่ ๒ ,
(พฤษภาคม ๒๕๑๒) : ๓๑.

^{๓๘} สายชล วรรณรัตน์, “พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมือง”, หน้า ๕๐-๕๑.

^{๓๙} นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ , เอกสารวิชาการหมายเลข ๑๑ สถาบันไทยคดี
ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๘๒-๘๓.

^{๔๐} เดอ ชอมองส์, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๐-๔๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๑), หน้า
๔๘.

ความอุปถัมภ์ถึงขนาดนี้ เช่นเดียวกับที่ทรงสร้างสุเหร่าพระราชทานพวกอิหร่านในช่วงก่อนหน้านี้นี้ ซึ่งไม่เคย ปรากฏ ว่าได้พระราชทานให้แก่ประชาคมมุสลิมอื่นเลย “... การให้ความอุดหนุนแก่บาทหลวงฝรั่งเศสและประชาคมมุสลิมอิหร่านนี้แสดงเจตนา ผักใฝ่ในศาสนาอื่น และพร้อมกันนั้นก็บั่นทอนทำลายพุทธศาสนาในเวลาเดียวกันด้วย พวกบาทหลวงฝรั่งเศสได้รับความสนพระทัยให้ได้เข้าเฝ้าอยู่หลายครั้งโดยเฉพาะหลังพุทธศักราช ๒๒๒๓ ไปแล้ว ...”^{๔๑} ซึ่งมีใช้เหตุปกติที่กษัตริย์ไทยให้แก่บาทหลวงโปรตุเกส เช่น มิซซันนาร์ฝรั่งเศสผู้หนึ่ง คือ “... เมอร์ซิเออร์โปมาร์ต ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นแพทย์หลวง ...”^{๔๒} และมีความเชื่อว่าพระนารายณ์อาจจะเปลี่ยนศาสนาได้ถ้าพระเจ้าหลุยส์แห่งฝรั่งเศสทูลเชิญ เพราะบาทหลวงลาโนเคยได้รับทราบจากมหาเถรไถ่กว่า “... สมเด็จพระนารายณ์โปรดไม่การเซ่นที่บาทหลวงถวาย ได้ทรงแอบบูชาไม้กางเขนเสมอ ...”^{๔๓} และ มีความตั้งใจหลอกกลุ่มคนบางกลุ่มในราชสำนักที่จะให้บาทหลวงฝรั่งเศสเปลี่ยนศาสนาพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์นี้ให้สำเร็จจงได้^{๔๔} ในขณะที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงผักใฝ่ในคริสต์ศาสนา อีกด้านหนึ่งพระองค์ทรงกระทำร้ายต่อพระสงฆ์ในพุทธศาสนา เป็นที่ทราบกันดีว่า สถาบันพระสงฆ์นั้นมีอิทธิพลต่อภาวะทางการเมืองอย่างยิ่ง พระองค์เคยได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มพระสงฆ์มาก่อนในการชิงราชสมบัติจากพระศรีสุธรรมราชา^{๔๕} องค์กระดณะสงฆ์เป็นองค์กรที่มีบทบาททางการเมืองสูงเป็นสถาบันที่ขุนนางฝ่ายปกครองสามารถสร้างแนวร่วมทางการเมืองได้ง่ายนโยบายการอุดหนุนคริสต์ศาสนาและชุมชนคริสต์ตั้งในกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งนำความไม่สบายใจมาสู่บรรดาพระสงฆ์อย่างมากนั้น ได้ก่อให้เกิดการกบฏที่มีกลุ่มพระสงฆ์เข้าร่วมด้วย การกบฏครั้งนั้นถูกปราบลงอย่างรุนแรง อันเป็นเหตุให้กลุ่มพระสงฆ์ยังประณามพระองค์มากขึ้น^{๔๖} และปรากฏการณ์นี้ สะท้อนภาพชัดเจนถึง “... ความชิงชังซึ่งกษัตริย์องค์นี้ทรงรู้สึกต่อพระสงฆ์ ...”^{๔๗} ความขัดแย้งระหว่างสมเด็จพระนารายณ์กับพระสงฆ์ขยายความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ดังปรากฏหลักฐานจากชาวตะวันตกว่า

^{๔๑}ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒ จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งแรกแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๘) : จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งแรกรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ภาคที่ ๒ (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๘) อ้างใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์, หน้า ๘๓.

^{๔๒}Simon de La Loubere, A new Historical Relation of the kingdom of Siam, (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969), p. 62.

^{๔๓}ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒ จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสฯ, หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^{๔๔}นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์, หน้า ๘๓.

^{๔๕}เดอะแบส, บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอะแบสเกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของคอนสตันซ์ฟอลคอน, แปลโดยสันต์ ท.โกมลบุตร. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๖), หน้า ๘๙-๙๐.

^{๔๖}มานพ ถาวรวิวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕๖.

^{๔๗}Turpin, History of the Kingdom of Siam, (Bangkok: Committee of the Vajirana National Library, 1908), p. 33.

โปรดให้ปิดวัดในพุทธศักราช ๒๒๒๐ และพระองค์เองก็ไม่ได้เสด็จไปวัดอีกเลยเป็นเวลานาน^{๔๘} และหลังปีพุทธศักราช ๒๒๒๓ ยังมีหลักฐานอีกว่า พระสงฆ์ไทยถูกบังคับให้สึกเพื่อใช้ในการโยธาใน ขณะที่พระสงฆ์มอญซึ่งมีจำนวนไม่น้อยกลับไม่ถูกบังคับให้สึกเลย^{๔๙} สอดคล้อง กับหลักฐานพงศาวดารที่เขียนขึ้นสมัยหลังระบุสภาพความบีบคั้นทางศาสนาที่พระสงฆ์ได้รับในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ว่าเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ สึกเอาภิกษุสามเณรมากระทำราชการทั้งปวงครั้งนั้นมาก^{๕๐} ชาวต่างชาติซึ่งเข้ามาถึงราชสำนักสังเกตเห็นความไม่ลงรอยของพระองค์กับคณะสงฆ์ได้เช่นกัน ชาวเปอร์เซียคนหนึ่งได้กล่าวว่า “... ดูภายนอกแล้วพระองค์ก็นับถือศาสนาบุปเคราฟ (พุทธศาสนา) แต่ก็แสดงความสนพระทัยในศาสนาของอัครมหาเสนาบดีผู้นี้ (ฟอลคอน) อยู่บ่อย ๆ เหลือเกิน ...”^{๕๑} แต่โดยแท้จริงแล้ว “.... การอดหนุนที่ให้แก่บาทหลวงฝรั่งเศสนั้นเกิดจากการที่ทรงเป็นอริกับพระสงฆ์ ทรงอยากจะแสดงความดูถูกพระสงฆ์ แท้จริงแล้วหาได้สนพระทัยในศาสนาใด ๆ เลยไม่ ...”^{๕๒} การอดหนุนชุมชนคริสต์ของสมเด็จพระนารายณ์ยัง ปรากฏอยู่ใน หลักฐานบันทึกจดหมายของฟอลคอน ที่มีถึงบาทหลวง เดอ ลา แซลโดยตรง ซึ่งฟอลคอนได้อ้างแนวพระราชดำริของสมเด็จพระนารายณ์ว่า “ในหลวงทรงมีรับสั่งให้กระผมแสดงหาทางนำคริสต์ศาสนิกชนที่มีความปรีชาสามารถเข้ารับราชการในตำแหน่งเจ้าเมืองตามหัวเมืองต่างๆ ให้เข้ารับราชการเป็นทหาร ตำรวจ รักษาพระบรมมหาราชวัง และบรรจุในตำแหน่งสำคัญๆ อื่นๆ ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน โดยพระราชทานข้ออ้างแก่พระผมว่า ในยามที่มีเรื่องยุ่งๆ กันอยู่เช่นนี้ พระองค์ไม่อาจทรงไว้พระทัยไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์เองได้ ”^{๕๓}

ด้านนโยบายอดหนุนคริสต์ศาสนา และชุมชนคริสต์ในกรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระนารายณ์มิได้นำผลกระทบต่องานพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียว หากแต่นำความไม่พอใจมาสู่กลุ่มขุนนางในราชสำนัก และราษฎรโดยทั่วไปด้วย ซึ่งได้เกิดแนวร่วมของกลุ่มชน ๓ กลุ่มคือ “.... พระสงฆ์ ขุนนาง และประชาชน โดยมีเป้าหมายสำคัญ คือ การกำจัดสมเด็จพระนารายณ์ออกจากราชสมบัติแล้วยกเจ้านายองค์อื่นขึ้นมาเป็นกษัตริย์แทน ...”^{๕๔} การที่สถาบันพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนอยู่ในสภาพเดือดร้อน กดดัน จากราชสำนัก เนื่องจากสมเด็จพระนารายณ์มี

^{๔๘} ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒ จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสฯ, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๐ จดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ ๑, (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๙), หน้า ๘๖.

^{๔๙} ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๒ จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสฯ, หน้า ๒๗๓.

^{๕๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๕), หน้า ๔๖๔.

^{๕๑} John (tr.) Kane, *the Ship of Sulaiman*, (London: Routledge and Kegan, 1972), p. 120.

^{๕๒} Turpin, *History of the Kingdom of Siam*, p. 120.

^{๕๓} เตอะแบส, บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเตอะแบสฯ, หน้า ๓๓๒-๓๓๓.

^{๕๔} นิธิ เอียวศรีวงศ์, *รัฐทหารเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*, หน้า ๑๐๔.

ชาวต่างชาติให้การสนับสนุนอยู่นี้ น่าจะนำมาซึ่งความเสื่อมโทรมในการทำนุบำรุงพุทธ ศาสนารวมทั้ง การรังสรรค์งานพุทธศิลป์และการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมทางศาสนา สมเด็จพระเพทราชา พระมหากษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวงซึ่งเป็นแกนนำรวมกลุ่มชน ๓ กลุ่ม คือ พระสงฆ์ ขุนนาง และ ประชาชน เพื่อขับไล่ขุนนางต่างชาติให้ออกจากราชสำนัก ภายหลังเมื่อได้สถาปนาขึ้นเป็น พระมหากษัตริย์แล้วจึงทรงสร้างเสถียรภาพให้เกิดแก่ราชสำนัก โดยนำความเชื่อมั่นกลับสู่สถาบัน พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนอีกครั้ง

สมัยอยุธยาตอนปลายภายใต้ราชวงศ์บ้านพลูหลวง พระมหากษัตริย์ยังคงยึดมั่นใน พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์นี้ได้เข้ามาเผยแผ่ในดินแดนไทย มีแหล่ง รับพุทธศาสนาแห่งแรก คือ นครศรีธรรมราช ได้เผยแผ่ไปยังกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาตามลำดับ โดยเฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งทรงรับคตินิยมหลายอย่างจากสุโขทัย รวมทั้ง เรื่องการพระพุทธรูปด้วย พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จึงเข้ามาตั้งมั่นและเจริญรุ่งเรืองเป็นลำดับ มา พระมหากษัตริย์ลำดับต่อ ๆ มาของกรุงศรีอยุธยาได้สืบทอดแบบแผนการปฏิบัติ ทั้งในด้าน แนวความคิดและคตินิยมทางพุทธศาสนาด้วย แนวความคิดทางพุทธ ศาสนามีส่วนกำหนดฐานะและ บทบาทของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา โดยอาศัยแนวคำสอน เช่น “... ความคิดความเชื่อเรื่อง บุญบารมี จักรพรรดิราชย์ สมมติเทพ และธรรมราชา ...”^{๕๕} ทรงร่วมงานกับประชาชนในการ ทำนุบำรุงพุทธศาสนา เช่น “... การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ยัง ทรงอุปถัมภ์การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยเสมอมา เมื่อพระสงฆ์องค์ใดเล่าเรียนสอบได้ ก็ทรง แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งตามสมณศักดิ์ความรู้ ...”^{๕๖} สมเด็จพระเพทราชา สมเด็จพระเจ้าเสือ และ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาเรื่อยมาและได้พยายามควบคุมการเผยแผ่ศาสนา คริสต์ของชาวตะวันตก ในช่วงเวลานี้ “... วัดและพระสงฆ์มีความสำคัญในฐานะโรงเรียนสาธารณะ ที่เด็กจะเข้าไปอบรมเป็นเบื้องต้น และเป็นธรรมเนียมของข้าราชการจะต้องผ่านการบวชเรียนมา ก่อน วัดและพระสงฆ์มีอิทธิพลอย่างสูงต่อสังคมและการเมือง เป็นสถาบันอันมั่นคงที่สุจริตจากหรือ เทียบเท่าสถาบันกษัตริย์เลยทีเดียว ...”^{๕๗} สมเด็จพระเพทราชาทรงสนพระทัยศึกษาหลักพุทธธรรม อยู่เสมอ ทรงเข้าพระทัยลึกซึ้งถึงแก่นพุทธธรรมขั้นสูงดังปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่อง “อัฐ

^{๕๕} ดูรายละเอียดได้ใน อุษณีย์ ธงไชย, “ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและลพบุรี พุทธศักราช ๑๙๓๙- ๒๓๑๐, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๖๐-๗๐.

^{๕๖} พิมพ์ราไพ เปรมสมิทธิ, “ความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างไทยกับลังกาดั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหา บัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๘-๓๙.

^{๕๗} จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “การศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของสถาปัตยกรรมของสถาปัตยกรรม ๒ แบบ (ทรงระฆัง กลม และทรงระฆังกลมบนฐานชั้นบนแปดเหลี่ยม) ในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลป- ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๕), หน้า ๗๔.

ธรรมป็นหา” ที่พระองค์ได้ดำรัสถามสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์พระนิพนธ์ได้กล่าวเน้นสาระของชีวิต
โดยผ่าน “ชั้น ๕” และ “อริยสัจ ๔” อันเป็นการศึกษาหลักพุทธธรรมด้วยวิธีการปัญญานำ ...”^{๕๘}

เอนเยนเบิร์ต แกมเฟอร์ (EngelbertKaempfer) หมอชาวเยอรมันผู้เดินทางมายัง
พระนครศรีอยุธยา ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ราวพุทธศักราช ๒๒๓๓ ได้บันทึกถึงความ
เจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาที่สะท้อนผ่านงานพุทธสถาปัตยกรรมและงานพุทธศิลป์ว่า “โบสถ์ และ
โรงเรียนในกรุงนี้ซึ่งมีมากมายยิ่งนัก ค่าที่ประเทศนี้มีสมณะชีพรามณ์ล้นหลามยิ่ง ในกรุงนี้มีโบสถ์
วิหารอยู่ทั่วทุกหนทุกแห่งมีบริเวณพอสมควรกับถนน และเต็มไปด้วยสถูปเจดีย์ปิดทองขนาดต่าง ๆ
ความใหญ่โตไม่เท่าโบสถ์ของเรา แต่ความงามภายนอกนั้นยิ่งกว่ามากนัก เพราะมีช่อชั้นหลังคางอน
ซ้อนซับซ้อนเป็นอันมาก ด้านหน้าปิดทอง มีบันไดลาดมีเสาค้ำเสาเสริม และเครื่องประดับประดา
อื่นๆ อีก ภายในโบสถ์ประดับด้วยปฏิมาต่างๆใหญ่เท่าตัวคนจริงๆก็มี ใหญ่กว่าก็มี ปั้นด้วยปูนชั้น
น้ำมันประสมกับผม ภายในนอกหลังคาล้วนแล้วปิดทอง ตั้งเรียงรายเป็นหลายแถวอยู่บนแท่นซึ่งตั้งที่บูชา
ในกลางโบสถ์ก็มีเป็นแถวเดียวยายเหยียดไปตามผนัง ”^{๕๙} และ “ สมเด็จพระเพทราชา ปฐมกษัตริย์
แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวงมิได้มุ่งบำรุงพุทธศาสนาในพระนครหลวงเพียงอย่างเดียว หากยังทรงให้
ความอุปถัมภ์แก่หัวเมืองที่อยู่ห่างไกล พระราชอาณาจักรโดยเท่าเทียมกัน ดังเช่นการถวายพระราช
กฤษฎีกาพระราชอุทิศที่ดินแก่ผู้คนที่ได้อุปถัมภ์ไว้สำหรับบำรุงรักษาพระอารามในพุทธศาสนา ณ
แขวงเมืองพัทลุง ”^{๖๐} พระบรมราชูปถัมภ์เพื่ออุปถัมภ์นั้เป็น เรื่องที่องค์พระมหากษัตริย์ทรงพระราชอุทิศ
พระราชทานที่ดินไร่นาอันเป็น ของหลวงให้แก่พระสงฆ์แห่งพุทธศาสนา ใช้บำรุงรักษาวัดวาอาราม
รวมทั้งผู้คนที่ถวายซึ่งเรียกว่าถวายข้าพระโยมสงฆ์ให้แก่วัดใครจะล่วงละเมิดมิได้เป็นเด็ดขาด และ
ถวายธรรณสงฆ์ อันได้แก่การโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินไร่นาสาโทถวายเป็นของสงฆ์เก็บผลประโยชน์อุทิศ
แก่วัด ส่วนผู้คนที่ถวายสงฆ์นั้นก็ไว้เพื่อเป็นผู้ปรนนิบัติพระสงฆ์และทำไร่นาเพราะปลูกพืชผล
บนผืนดินที่ทรงพระบรมราชูปถัมภ์พระราชทาน เพื่อนำผลนั้นให้แก่สงฆ์และเป็นสมบัติของสงฆ์เป็น
ปัจจัยบำรุงเลี้ยงชีวิตเพื่อจะได้บำเพ็ญสมณธรรม มิต้องกังวลในเรื่องอาหาร พวกข้าพระโยมสงฆ์นี้
บางทีก็เรียกว่า เลขา วัด มีจำนวนพระราชทานแก่ พระอารามราว ๒๕ ครัวเรือนขึ้นไป ^{๖๑}

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง ทรงอุปถัมภ์ปกป้อง
และทำนุบำรุงปฏิสังขรณ์วัดรวมทั้งคุ้มครองคณะสงฆ์ นอกจากนี้ยังทรงมีความสนพระทัยใน

^{๕๘} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย, หน้า ๖๙-๗๐.

^{๕๙} กรมศิลปากร, ไทยในจดหมายเหตุแกมเฟอร์ , พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพนายร้อย ศยามน นนท์ ณ
วัดกุฎีชัยาราม, ๒๕๐๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, ๒๕๐๘), หน้า ๘๖.

^{๖๐} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี,
ประชุมพระตำราบรมราชูปถัมภ์เพื่ออุปถัมภ์นั้สมัยอยุธยา ภาค ๑ , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนาย
รัฐมนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ง-ฉ, ๑-๔๕.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ก-ข.

พิธีกรรมทางพุทธศาสนา ดังได้เสด็จขึ้นไปสมโภชพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ ณ เมืองพิษณุโลก เสด็จนมัสการพระพุทธรูปบาทสระบุรี แทบทุกปีสำหรับด้านการคณะสงฆ์พระองค์ทรงให้ความสำคัญด้านการเงิน ทรงมีความใกล้ชิดกับคณะสงฆ์เป็นอย่างมากโปรดให้นิมนต์พระสงฆ์เข้ามาฉันเช้าเป็นประจำที่ในพระบรมหาราชวังทุกๆ วันๆ ละร้อยรูป^{๖๒}

สิ่งที่สำคัญประการหนึ่งคือ “... พระองค์ทรงให้ความสำคัญ กับการศึกษาเล่าเรียน พระธรรมวินัยเป็นอย่างมาก จะทรงรับเป็นพระราชธุระในการอุปสมบทของพระราชวงศ์และข้าราชการบริพาร ถ้าผู้ใดไม่ได้บวชเรียนก็จะมีโอกาสเข้ารับราชการ ...”^{๖๓}

สรุปว่า ภาวะพระพุทธรูปศาสนาที่เจริญเฟื่องฟูยังมีอิทธิพลต่อกวี ทำให้เกิดวรรณคดีสำคัญทางพุทธศาสนาขึ้นหลายเรื่อง เช่น นันทโศภนทศสูตรคำหลวง พระมัลลย์คำหลวง ครั้นต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง และสมเด็จพระเจ้าเอกทัศก็ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาเรื่อยมา จนถึงช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ กรุงศรีอยุธยาต้องเผชิญภาวะสงครามกับพม่าอย่างหนัก สถาบันพุทธศาสนาได้รับผลกระทบตกต่ำลงตามสภาพสังคมอันแล้วร้าย จนกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พุทธศักราช ๒๓๑๐ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ หรือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีพระนามเดิม ว่าเจ้าฟ้าพร เป็นพระมหา กษัตริย์ลำดับที่ ๓๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา ครองราชย์ระหว่างพุทธศักราช ๒๒๗๕-๒๓๐๑ ทรงเป็นโอรสของพระเจ้าเสือ (กษัตริย์องค์ที่ ๓๐) เป็นอนุชาของพระเจ้าท้ายสระ (กษัตริย์องค์ที่ ๓๑) ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (พระมหาอุปราช) เมื่อพระเจ้าท้ายสระมอบราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัย พระโอรสเจ้าฟ้าพรทรงเปิดศึกแย่งชิงบัลลังก์ ผู้คนล้มตายจำนวนมากที่สุด เจ้าฟ้าพรเป็นฝ่ายมีชัย ทรงสำเร็จโทษเจ้าฟ้าอภัยแล้วขึ้นครองราชย์ เถลิงพระนาม ว่า “สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓” สำหรับพระนาม พระเจ้าบรมโกศเรียกขานกันในภายหลังแม้เส้นทางสู่ราชบัลลังก์จะไม่ราบรื่น แต่เมื่อทรงเป็นกษัตริย์แล้ว แผ่นดินอยุธยาในสมัยพระองค์ถือ ว่าเป็นยุคบ้านเมืองดี ก่อนจะค่อยๆ อ่อนแอลงกระทั่งเสียกรุงในพุทธศักราช ๒๓๑๐ หรือ อีก ๙ ปีภายหลังสวรรคต ของพระองค์ รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระพุทธศาสนาเฟื่องฟูยิ่ง ทรงเลื่อมใสศรัทธาและทำนุบำรุงเป็นอันมาก โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์ วัดวาอารามทั้งในกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองต่างๆ ได้แก่ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดป่าโมก วัดหันตรา วัดภูเขาทอง และวัดพระราม โปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมเคียรพระประธานวัดมณฑล บพิตรที่ชำรุดอยู่ ทรงให้ความสำคัญกับการศึกษาพุทธศาสนาถึงขั้นที่ผู้ถวายตัวเข้ารับราชการต้องผ่านการบวชเรียนมาเสียก่อน และ พุทธศักราช ๒๒๙๖ พระเจ้ากัณทิสิริราชสิงห์กษัตริย์ลังกา ทรงทราบกิตติศัพท์ว่าพระพุทธรูปศาสนาในกรุงศรีอยุธยารุ่งเรืองมาก จึงได้ส่งราชทูตมาขอพระมหาเถระ

^{๖๒} พิมพ์ราไพ เปรมสมิทธิ, “ความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างไทยกับลังกา”, หน้า ๓๙-๔๐.

^{๖๓} คำให้การชาวกรุงเก่าคำให้การขุนหลวงหาวัดและพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ อักษรนิติ, หน้า ๑๕๐.

และคณะสงฆ์ไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา ซึ่งเสื่อมโทรมลงเนื่องจากกษัตริย์องค์ก่อนหันไปนับถือศาสนาพราหมณ์ ทำลายพุทธศาสนาจนไม่มีพระสงฆ์เหลืออยู่เลย สมเด็จพระเจ้าบรมโกศจึงโปรดให้ส่งคณะสมณทูตประกอบด้วยพระราชาคณะ ๒ รูป คือ พระอุบาลี และพระอริยมุนี พร้อมคณะสงฆ์อีก ๑๒ รูป ไปลังกา ประกอบพิธีบรรพชาอุปสมบทให้กับชาวลังกา และสถาปนาภิกษุสงฆ์สยามวงศ์ขึ้นที่นั่น

สรุปเหตุการณ์และพระราชกรณียกิจสำคัญ

- ๑) เกิดสงครามกลางเมืองแย่งชิงราชสมบัติระหว่างเจ้าฟ้าพรกับเจ้าฟ้าอภัย
- ๒) เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ
- ๓) การส่งสมณทูตไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่ลังกา
- ๔) วรรณกรรมกวีโดดเด่น ที่มีชื่อเสียง เช่น กาพย์เห่เรือ พระมาลัยคำหลวง เป็นต้น
- ๕) มีการประกาศใช้กฎหมายเพิ่มเติมหลายฉบับ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงได้รับยกย่องว่าเป็นกษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถ พระองค์หนึ่ง บ้านเมืองสงบสุขตลอดรัชกาล จวบจนเสด็จสวรรคตเมื่อ พุทธศักราช ๒๓๐๑ พระชนมายุได้ ๗๗ พรรษา ทรงครองราชย์สมบัติได้ ๒๖ ปี

๒.๓.๒ บทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

บันทึกประวัติศาสตร์ใน ศิลปจารึกวัดป่าโมก กล่าวถึงการข ะลอพระพุทธไสยา สน์และสร้างพระวิหารไว้ว่า^{๖๔}

... ศุภมัสดุ ๒๒๗๑ ศกอักษสงฆวัดนรวิสาขยมาศ ศุภปัชฌณมิตติถิ์จันทรवार พระบาทพระศรีสรรเพชญสมเดจเอกาทศรุทธิศวรบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระเจ้าปราสาททองพระเจ้าช้างเนียม พระเจ้าช้างเผือก ทรงทศพิธราชธรรมกอบด้วยพระ เดชฤทธิสิทธิศักดิ์ษฤษดิรัจฉาสงหาร วิศาลวิสุทธอดมบรมจักรพรรดิษรรธรรมิกษราชิราษอันประเสริด เสด็จพระราชดำเนินกริธานรานิกรรวมุขมนตรีพิริโยธา ขึ้นมายกชะลอพระพุทธไสยาศน ณ อารามตำบลป่าโมกซึ่งจะเล็งแก่อุทกอันตรายขึ้นมาจากฝ่งคองคา ลั่นมรรคาสี่เส้นสี่ว่า จึงให้สถาปนาพระมหาวีหารพระพุทธไสยาศนไว้ ณ โบราณวาส อันชื่อวัดตลาดในสถานที่นี้แล้ว จึงมีพระราชโองการมานพระบันฑูลดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ส่งแก่พระราชสงครามว่าพระวิหารนั้นลง จะให้สถาปนาเป็นพระวิหารอุโบสถไว้กาลแล ครั้นรื้อพระวิหารเก่านั้นลงสำเร็จแล้ว ครั้นกัษสงฆวัดนรเชษฐมาศ กาลปัชฌณมิตติถิ์ อาทิตยวาร ...^{๖๕}

เพลารุ่งแล้วนาฬิกา ๗ บาท กอปรด้วยศุภนักขัตตฤกษ์นิมิตอัน ประเสริ ฐ จึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระมหาวีหารอุโบสถขึ้นแล้ว จึงมีพระราชโองการมานพระบันฑูลดำรัสส่งแก่เจ้าพญาศรีธรรมมาธิราชแล

^{๖๔}วันจันทร์ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะแม จุลศักราช ๑๐๘๙.

^{๖๕}วันอาทิตย์ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะแม.

พระศรีมหาโพธิ์ ให้ทำเป็นพระตำราจาริกลงในแผ่นสีกาไว้ในพระมหาวิหารอุโบสถนี้ เพื่อจ ะให้เป็นประโยชน์แก่พระภิกษุสงฆ์อันเป็นพระพุทธรูปให้จำเริญในพระศาสนาสืบไปตราบเท่าห้าพันพระพรรษาว่า

พระสงฆ์อันจกทำอุโบสถากำในพระมหาวิหารอุโบสถนี้ ถ้าแลพระสงฆ์ผู้เป็นอธิการแลพระสงฆ์อันดับในอารามนี้แลพระสงฆ์อารามอื่น แลจมากทำอุโบสถก ธรรมเนียมในอารามพระพุทธรูปนี้ให้ประพจน์ตั้งอยู่ในจัตุรัสทิศสถมพระวินัยบัญญัติ แลประนับได้เป็นเอกฉันท์พร้อมกันตามพระพุทธรูปให้ทำอุโบสถากำในพระมหาวิหารอุโบสถหลวงนี้ ถ้าแลสงฆ์รูปใดแลมีได้ทำตามพระวินัยพระพุทธรูปเจ้าบ้านทูล แลรู้ในใจเองแล้วอย่างใดเข้าในพระวิหาร อุโบสถหลวง ณ อารามนี้ นตราบเท่าห้าพันพระพรรษาและพระสงฆ์รูปใดสำเร็จกิจแล้วไซ้ให้กรวดน้ำสโนทกถวายพระราชาสกุลลงทุกวันอุโบสถนั้น ^{๖๖}

รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พุทธศักราช ๒๒๗๕-๒๓๐๑ มีการ ฉลองวัดป่าโมก พุทธศักราช ๒๒๗๕ รายละเอียดสรุปได้ว่า

... ลุศักราช ๑๐๙๖ ปีชาล ฉศก พระบาทสมเด็จพระเจ้าบรมโกศพิตรพระพุทธรูปเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำรัสสั่งท้าวพระยามุขมนตรีทั้งหลายว่า วัดปากโมกนั้นการทั้งปวงสำเร็จบริบูรณ์แล้วให้จัดแจงการฉลองและเครื่องสักการบูชาไว้ให้พร้อมสรรพ ครั้นถึงวิสาขมาสศกปีชวดฤกษ์ฤกษ์ สมเด็จพระพุทธรูปเจ้าอยู่หัวก็เสด็จทรงเรือพระที่นั่งไกรสรมุขพินาน อันอลังการด้วยเครื่องอิฐมรัตนฉัตรชุมสาย บังแทรกสลอนสลัประดับด้วยเรือศิระสัตว์ตั้งกันสรพอนกนกาวาท้าวพระยาข้าทูลละอองธุลีพระบาท โดยเสด็จพระราชดำเนินแห่ เป็นตามกระบวนพยุหยาตราหน้าหลังเป็นขบวนแน่น เดียรดาชแดนอรณพนิทธาร บรรลุพลับพลาชัย ณ วัดชีปะขาว เสด็จขึ้นประทับในที่นั้นแล้วเสด็จทรงพระราชนาณดำเนินโยสถลมารคถึงวัดปากโมก ให้มีงานฉลองพระสงฆ์สามร้อยรูปสวดพระพุทธรูปมนต์ และรับพระราชทานฉันทสามวิ นแล้วทรงถวายไทยทานให้เล่นการมหรสพต่าง ๆ ถวายพุทธสมโภชครบตติยวาร ณ พุทธนาถพาริมพระอาราม ในวันเป็นที่สุดนั้นให้มีช้างบำรุงกัน เพลายืนเกิดพายุใหญ่พัดโรงร้านและระทากหักล้มทำลายเป็นมหัศจรรย์ ครั้นเสร็จการสมโภชแล้ว ก็เสด็จโดยกระบวนนาวาพยุห คืบเข้าพระมหานคร... ^{๖๗}

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา บันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับการ ฉลองวัดหันตราไว้ว่า

พุทธศักราช ๒๒๘๑ ศักราช ๑๑๐๐ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ถึง ณ เดือน ๖ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนนาวาพยุหไปฉลองวัดหารตรา ให้มีงานมหรสพสมโภชพระอารามสามวัน ทรงถวายไทยทานแก่พระภิกษุสงฆ์เป็นอันมากในวันเป็น

^{๖๖} สำนักเลขาธิการวัดป่าโมก , อ้างในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ , เรื่อง ประดิษฐานพระสงฆ์ยามวงศโนลักราทวิป, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๒๕-๑๒๘.

^{๖๗} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ , (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๒๑๗.

ที่สุดนั้นให้อาชาออกบารุกัน บังเกิดพายุใหญ่ฝนตกหนัก เสร็จการแล้วเสด็จกลับเข้า
พระนคร ^{๖๘}

เสด็จนมัสการพระพุทธรูป พุทธศักราช ๒๒๘๑ “... และสมเด็จพระพุทธรเจ้าอยู่หัวเคย
เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปนมัสการพระพุทธรูปนั้น ไปเป็นกระบวนพยุหยาตราบ้าง กระบวนราบ
บ้างทุกๆ ปีมิได้ขาดตาม ขัตติยราชประเพณีมาแต่ก่อน จะขาดบ้างแต่ทรงพระประชวร ...” ^{๖๙} ใน
พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ยังได้บันทึกการ เสด็จนมัสการพระพุทธรูปชินราช และ
พระชินสีห์นมัสการพระแท่นศิลาอาสน์และพระมหาธาตุ ณ เมืองสวางคบุรี ในพุทธศักราช ๒๒๘๓
ไว้ว่า

ครั้นลัทธิศักราช ๑๑๐๒ ปีวอก โทศก ถึง ณ เดือน ๑๒ สมเด็จพระพุทธรเจ้าอยู่หัวเสด็จ
พระราชดำเนินเป็นกระบวนพยุหยาตราใหญ่ทั้งทางบกทางเรือ พร้อมด้วยจตุรง คโยธยาหาญ
สารสินธพ อเนกนารายณ์และนาวาเป็นอันมากเสด็จขึ้นไปเมืองพระพิษณุโลก นมัสการพระพุท
ธรูปชินราชและพระชินสีห์แล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปเมืองศรีพนมมาศทุ่งยัง นมัสการ
พระแท่นศิลาอาสน์และพระมหาธาตุ ณ เมือง สวางคบุรีให้มโหรีสมโภชแห่งละสาม
วันๆ แล้วเสด็จกลับยังพระมหานครศรีอยุธยา ^{๗๐}

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ได้บันทึกการ ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีสรร
เพชญ์ ในปีพุทธศักราช ๒๒๘๕ ไว้ ดังนี้

... ลัทธิศักราช ๑๑๐๔ ปีจอ จัตวาศก พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว จึงมีพระ
ราชดำรัสสั่งกรมพระราชวังบวรฯ ให้เป็นแม่การกระทำปฏิสังขรณ์วัดพระศรีสรรเพชญ์ขึ้นใหม่... ^{๗๑}

พุทธศักราช ๒๒๘๕ ปฏิสังขรณ์พระวิหารพระมงคลบพิตร สรุปรายละเอียดได้ว่า

... พระเศียรพระพุทธรูปปฏิมากรพระองค์ใหญ่ในพระมณฑปวัดสุมงคลบพิตรซึ่งหักตกอยู่นั้น ให้
ยกขึ้นต่อกับพระองค์ให้บริบูรณ์ดีดังเก่า และพระมณฑปนั้นให้รื้อก่อใหม่แปลงเป็นพระมหาวีหาร
สองปีเศษจึงแล้ว ... ^{๗๒}

พุทธศักราช ๒๒๘๕ ปฏิสังขรณ์วัดพระราม “... และวัดพระรามนั้นก็ชำรุด ทรงพระ
กรุณาให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ ปีเศษจึงสำเร็จ...” ^{๗๓}

พุทธศักราช ๒๒๘๖-๒๒๘๗ ฉลองวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระวิหารมงคลบพิตร วัด
พระราม “... แล้วให้มโหรีฉลองทั้งสามพระอารามเนื่องๆ กันไป ทรงถวายไทยทานแก่พระสงฆ์เป็น
อันมาก มีงานมโหรีสมโภชวันละสามวันๆ ...” ^{๗๔}

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓.

พุทธศักราช ๒๒๘๗ ปฏิสังขรณ์วัดกุเขาทอง “... ในปีนั้นทรงพระกรุณาให้ปฏิสังขรณ์พระมหาเจดีย์ และพระอารามวัดกุเขาทองสิบเดือนจึงสำเร็จ...” ^{๗๔}

พุทธศักราช ๒๒๙๐ ปฏิสังขรณ์พระมณฑปพระพุทธบาท “... ลุศักราช ๑๑๐๙ ปีเถาะนพศก พระกุญบุรีบอกหนังสือเข้ามาว่าพืชทองคำบังเกิดขึ้นตำบลบางสะพานแขวงเมืองกุบุรี ได้ส่งทองหนักสามตำลึงเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายเป็นทองขาว พระโกษิธิดีกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบ ครั้นถึงเดือน ๑๒ จึงมีพระราชดำรัสให้ข้าหลวงคุมไพร่สองพันออกไปตั้งร่อนทองตำบลบางสะพาน ครั้นถึง ณ เดือน ๕ ปีมะโรง สัมฤทธิศก ศักราช ๑๑๑๐ ปี ได้เนื้อทองเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายเกล้าฯ รับชั่งเศษ จึงโปรดตั้ง พระกุญบุรีเป็นพระยาวิเศษสมบัติสมควรแก่ความชอบ แล้วทรงพระราชศรัทธาให้แผ่ทองร่อนเป็นประทากล่องขึ้นไปปิดพระมณฑปพระพุทธบาท แต่ยอดและเหมกับนาค นั้นแผ่หุ้มทั้งสิ้น ...” ^{๗๕}

พุทธศักราช ๒๒๙๒ สถาปนาวัดศรีโพธิ์ “... ศุภมัตตุดพระพุทศักราช ๒๒๙๒ พระวชิรมีพระอาจารย์องค์นี้มาแต่ปากใต้ได้บำเพ็ญทุกรทั้งสองฝ่ายเป้นประทานกับท้าวพรหมกันดานมาพิจารณาเห็นว่าที่นี่ยังมีได้เป็นขอบคันอาราม ทำแต่พระอุโบสถไว้แล้ไปด้วยไม้ไผ่ ท้าวพรหมกันดานว่าเลกนักไม่จริงวังมีใจเลื้อ มใส่สัทธาให้มั่งคั่งตราบเท่าถ้วน ๕๐๐๐ พระวชิรจึงกราบทูลพระกรุณาขอที่ขึ้นอีกยาวกะว้าง ๗ วา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ให้ แลท้าวพรหมกันดานจึงตั้งนายนาถเป้นคนมีสัทธาวิริยไ้เป้นนายกกองทำการ แลได้ก่อรากพระอุโบสถ ณ วัน อาทิตย ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๔ ปีมเสงเอกศกเพลา ๘ ช้นถึง ๖ วัน ศุกร ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เพลา ๕ ทุ่ม พรอมด้วยสัปรุชเชิญเสด็จพระราชโอรฐ ทรงพระผนวดกรรมขุนสรุณธรพิทักษ์ กรมขุนอนรุรักมนตรี พระมวงคเลเทพ เป้นประธารชุมนุมพระสงฆ ๓๐๐ รูป เป้นคนปรกผูกพัทธเสมาถึง ณ วันจันทร์ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ ปีรกาเบญศก พระพุทธศักราชได้ ๒๒๙๖ พระวชิรได้.. ปีกับ ๖ เดือนจึงสำเร็จการได้บุญแลแจก... มาทั้งเงินตรา ผ้าพรรณงหมให้แก่นายกกอง และไพร่ตาม.. ควน ซ้อจายค่าไม้อดิบุณรักทองค่าจาง ๓๔ ชั่ง ๑๒ ตำลึง ... ฦลอง ๙ ชั่ง ๑๔ ตำลึง ๓ บาท ๓ สลึง ... ใหญ่ ๗ กำ ทอง ๑ ตำลึง ... บางซ้อ ... ค่าจ้าง ... หอรัคัง ... ธรรมาดสวดเทศนา ... ๑ ชั่ง ๔ ตำลึง ๒ สลึง เป้นเงินของท้าวพรหมกันดาน ๒๗ ชั่ง ๑๖ ตำลึง ๒ บาท ๒ สลึงเงินสัปรุชช่วย ๒ ชั่ง ๘ ตำลึง ๓ บาท ๓ สลึง เข้ากัน เป้นเงิน ๓๔ ชั่ง ๕ ตำลึง ๒ บาท ๑ สลึง ทำการเลกน้อยมิได้คิดเข้าด้วย จึงอวยนามวัด พระกัลยารามไว้ในวรพุทธศาสนา ... อุปสมบทสำหรับชำระสังฆกิจตามพระพุทธวาชสมเด็จพระสรพรพุทธเจ้า แลจ

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

^{๗๖} สิริวัฒน คำวันสา, ประวัติพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมมิกจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๕๑-๕๓.

ปรารถนาให้ข้าราชการทำได้ทำมาหาดีใดๆ ขอได้พบพระพุทธเจ้าอันจมาตรัตในอนาคตกาลมีพระศรีอาริย์โมไตรเป็นอาชิตราบใด เมื่อจดังสังฆารธรรม ขอได้ไปสู่ปรภานในกาลนั้น...วันจันทร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือนอ้ายคำ จุลศักราช ๑๑๑๗ ปีกุ ลนพศก ท้าวพรมกันดานอุทิศถวาย นายนาถเสมียร นายมาภักพวกเป็นนายมวด อายุบุญใหญ่อายุบุญน้อย อายุชัย อายุเกิด อายุสบ อายุสี อายุบุญมาก อธิม อีทองมาก กะ อีเขียว ๑๓ คนนี้ไว้เป็นข้าพระสำหรับ... สืบไป ถ้าผู้ใดเอาไปเป็นบ่าวไพร่จำไท ให้ตกนรกมหาวินาศ ...”^{๗๗}

พุทธศักราช ๒๒๙๓ เสด็จนมัสการพระพุทธบาท “... ครั้นถึง ณ เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงประจวบพรหมกณถึงสะอีกสามขึ้น ต่อมาถึงกลางเดือน ๑๐ จึงคลาย ครั้นถึงเดือน ๑๒ จึงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาทเป็นกระบวนราบเสด็จประทับ ณ พระตำหนักท่าเจ้าสนุก แล้วทรงพระวอขึ้นไปประทับร้อนตำบลบ่อโศก เพลาเย็นเสด็จไปถึงพระตำหนักที่ประทับท้ายพิบูล เสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาท แล้วให้สมโภชเวียนพระเทียนครบเจ็ดวัน แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับยังพระมหานครศรีอยุธยา ...”^{๗๘}

พุทธศักราช ๒๒๙๕ สร้างบานประตูมุกพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม “... ศุภมัสดุ พระพุทธศักราช ๒๒๙๕ พระวษ ณ วัน เสาร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมแมตรีณศก พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เขียนลายมุกบานประตูพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม ช่าง ๒๐๐ คน ๒ เริ่ม ณ วัน พุศ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมแมตรีณศก ลงมือทำมุก ๖ เดือน ๒๔ วันสำเร็จ พระราชทานช่างผู้ได้ทำการมุกทั้งปวง เสื้อผ้า รูปพรรณทองเงินและเงินตราเป็นอันมาก เลี้ยงวันละ ๒ เพลา ค่าเลี้ยงมิได้คิดเข้าในพระราชทานด้วย คิดแต่บำเหน็จประตูหนึ่งเป็นเงินตรา ๓๐ ชั่ง ...”^{๗๙}

พุทธศักราช ๒๒๙๖ ประดิษฐานพุทธศาสนานิกายสยามวงศ์ในลังกาทวีป “... ลุศักราช ๑๑๑๕ ปะระกา เบญจศก ฝ่ายพระเจ้ากิตติสิริราชสีห์ได้เสวยสมบัติในเมืองสิขณทนคร เป็นอิสราธิบดีในลังกาทวีป และครั้งนั้นพระพุทธศาสนาในเกาะลังกาหาพระภิกษุสงฆ์มิได้ จึงแต่งให้ศรีวัฒน์อำมาตย์เป็นราชทูต กับอุปทูตตรีทูต จำทูลพระราชสาส์น คมเครื่องมงคลราชบรรณาการมีพระบรมสารีริกธาตุเป็นอาทิ มากับกำปั่นโอลันชาพานิชวิลันดาเข้ามาจำเรือทางพระราชไมตรี ณ

^{๗๗} วยะดา ทองมิตร, “จารึกวัดศรีโพธิ์,” เมืองโบราณ ปีที่ ๓, ฉบับที่ ๓ (เมษายน - มิถุนายน ๒๕๒๐): ๒๗-๒๙.

^{๗๘} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดเลขา เล่ม ๒, หน้า ๒๓๒-๒๓๓.

^{๗๙} สำเนาจารึกอักษรมุก ที่บานประตูมุกหอพระมณเฑียรธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บานประตูมุกที่มีอักษรมุกนั้นเดิมนำมาเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โปรดให้ย้ายบานประตูมุกนั้นไปประกอบเป็นบานประตูหอพระมณเฑียรธรรมคือประตูกลางด้านตะวันตก ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อ พุทธศักราช ๒๔๗๔ กระกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค ๑, หน้า ๕๗.

กรุงเทพมหานคร จะขอพระภิกษุสงฆ์ออกไปให้อุปสมบทบวชกุลบุตรสืบพระพุทธศาสนาในลังกา ทวีป ทรงพระกรุณาดำรัสสั่งให้จัดแจงรับทูตานุทูตลงตามธรรมเนียมแล้วให้เบิกทูตเข้าเฝ้ากราบ ถวายบังคม เสด็จออกแขกเมือง ณ मुखเด็จพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทตรัสพระราชปฏิสันถารสาม นัดตามขัตติยประเพณีแล้ว พระราชทานรางวัลแก่ทูตานุทูตโดยสมควร จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ แต่งข้าหลวงเป็นทูตานุทูตจำทูลพระราชสาสน์ คมเครื่องราชบรรณาการตอบออกไปถึงพระเจ้า ลังกา แล้วโปรดให้อารธนาพระอุปาลี พระอริยมุนี พระราชาคณะสองพระองค์ กับพระสงฆ์อันดับ สิบสองรูป ออกไปตั้งพระพุทธศาสนาออกไปด้วยอีกฉบับหนึ่ง แล้วให้แต่งกำปั่นลำหนึ่งให้ทูตานุทูต ไทยกับทั้งพระสงฆ์สิบสี่รูป และพระราชสาสน์เครื่องราชบรรณาการลงกำปั่นนั้น ไปกับด้วยกำปั่น ทูตานุทูตอันมาแต่ลังกานั้น ...”^{๔๐}

พุทธศักราช ๒๒๙๖ ทรงสร้างบานประตูมุกการเปรียญวัดป่าโมก “... ศุภมัสดุ พระ พุทธศักราช ๒๒๙๖ พระวษ ณ วัน พุศ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๕ ปีระกาเบญจศก พระบาทสมเด็จพระ บรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งให้เขียนลายมุกบาน ประตูการเปรียญ วัดพุทธไสยาสน์ ปาตมก ช่าง ๑๘๕ คน ถึง ณ วันพฤหัสบดี แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๗ ปีระกาเบญจศก ลงมือทำมุก ๒ เดือน ๑๗ วันสำเร็จ พระราชทานช่างผู้ได้ทำการมุกทั้งปวงเสื้อผ้า และเงินตราเป็นอันมาก เลี้ยงวันและสองเพล ค่าเลี้ยงมิได้คิดเข้าในพระราชทานด้วย คิดแต่บำ เเหนดประตูหนึ่งเป็นเงิน ๒๕ ชั่ง ...”^{๔๑}

พุทธศักราช ๒๒๙๗ สร้างพระวิหารร่มพระแท่นศิลาอาสน์ “...ด้วยออกพระศรีราชไชยม หัยสุรินทบุรินทพิริยะพาหะพระท่ายน้ำ ยกเชื้อฝ่ายปู่พระเจ้าเชียงใหม่ ฝ่ายย่าเพนบุตรเจ้าผาโลค่าได้ กินเมืองละครฝ่ายตาเพนบุตรพญาแมน ได้กินเมืองเชียงใหม่แลครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นเจ้า มารบ เมืองเชียงใหม่ไม่ได้พระพุทธสิหิงค์ แล้วกวาดต้อนเอาแมนลายทั้งนี้ลงมาเพนข้าพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา แลทรงพระมหากรุณาเพนที่สุคติที่ยิ่ง ปลุกเรียงแต่ปู่แล้วมาบิดาแล้วมาน้อง ให้เพนพญากรมราช ต่อๆ กันมา ได้เพนน้าเพนที่พึ่งแก่แมนลาวทั้งปวงแล้วอยู่ณ ปิขานอฏฐก มีโกหกชื้ออายนักโสมตั้ง ตัวเพนใหญ่ในเมืองลานช้าง แล้วลาวลานช้างอยู่ในอำนาจมันสิ้น แลให้ลาวลานช้างแขงบ้านเมือง แล้วจะเข้ามาณะกรุงศรีอยุธยา แล้วยกทัพเข้ามาถึงตำบล ณะเขาพังเหยแขวงเมืองนพบุรี ท่านออก พระท่ายน้ำเมื่อยังเพนหลวงทรงพลอยู่นั้น จึงอาสาออกไปจึงได้สัพยัทกับอายนักโสม ๆ ฟันทุกคอกก็ หนีเข้าจึงจับเอาตัวนักโสมใส่กรงเหล็กเข้ามาถวายพระราชทานบำเหน็จรางวัลเพนอันมาก แล้วทรง พระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นมาเป็นพญาสุวรรณคโลก จึงขึ้นมาตรวจการเพนพระวิหารร่มพระ

^{๔๐}พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๒๓๕.

^{๔๑}สำเนาจารึกบานประตูมุกที่การเปรียญวัดพระพุทธไสยาสน์ ปาโมก จังหวัดอ่างทอง บานประตูมุกนั้น ได้นำมาติดตั้งเป็นบานประตูวิหารยอดในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์ เอกสารทางประวัติศาสตร์, ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค ๑), หน้า ๗๔.

แพ้นศिलाอาศน์ชำระจึงบอกเข้าไปขอพระราชทานทำฉลองพระเดชพระคุณ จึงมี พระราชโองการ มาณพระบันทูลสุรสิงหนาทราชเสนาบดีเกล้าฯ ให้มีตาพระราชสีห์ขึ้นมาให้ทำและให้เมืองลับแล เมืองทุ่งยังช่วยแลได้รื้อพระวิหารแลกำแพงแต่ณะวัน เสาร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๓ ปีจอ ฉอศก แลได้ รื้อซุดก่อรากพระวิหารณะวัน ศุกรแรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๓ จุลศักราช ๑๑๑๖ ปีจอฉอศก วันก่อนนั้น สำเร็จแต่ ณะ วัน ศุกร แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ ปี กุญสัพทศก พุทธศักราช ล่วงไปแล้วได้ ๒๒๙๘ ปี กับ เศษ ๑๑ เดือน ๓ วัน ได้ยกเครื่องบนแลได้มาทำการนั้น แลขึ้นเปนภรรยาได้ช่วยเลี้ยงพระสงฆ์ สามเณรและคนเข้าทำการวัดด้วยแลนายบางเสมียรเปนนายการ แลได้ฉลองณะวันพลุห์สบดี ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๕ จุลศักราช ๑๑๒๐ ปีชารสำฤทธิศกและเดชพระบารมีปกหม แลคนทำการนั้นสะดวกหา ผู้ใดเปนอันตรายหมีได้ แลเดชะได้มาทำพระเจดีย์ถันขอให้สำเร็จแก่พระโพธิญาณจงฉับพลัน แล ผู้ใดจะเข้ามานมัสการจงอนุโมทนา กุศลที่ข้าได้สร้างหนีจทุก ๆ คนเกิด จึงให้นายทองรัตเสมียรน ชานนกรผู้เปนขุนขาระพากรจาริกไว้ ณะวัน ศุกร ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๖ จุลศักราช ๑๑๒๐ ปีชานสำฤ ทธิศก ...”^{๘๒}

พุทธศักราช ๒๒๙๗ เสด็จจมนมัสการพระพุทไสยาสน์วัดจักรสีห์พระพุทไสยาสน์วัด ขุนอินทรประมุข “...ครั้นถึง ณ วันแรม ๙ ค่ำ เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทไสยาสน์ ณ วัดจักรสีห์ ประทับแรมอยู่เวรหนึ่งจึงล่องมาทางแม่น้ำน้อย เสด็จขึ้นนมัสการพระพุทไสยาสน์ ณ วัดขุนอินทรประมุข แล้วเสด็จกลับยังพระมหานครศรีอยุธยา...”^{๘๓}

พุทธศักราช ๒๒๙๘ ฉลองวัดนางคำ “... ลุศักราช ๑๑๑๗ ปีกุน สัปตศก ถึง ณ เดือน ๖ สมเด็จพระพุทเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปฉลองวัดนางคำ ครั้นนั้นฝนตกชุกหนัก จึงมีพระราช ดำรัสให้สั่งขการีธรรมการ ไปนิมนต์พระอาจารย์วัดพันทาบแขวงเมืองวิเศษชัยชาญมาให้เข้านั่ง สมาธิช่วยห้ามฝน และพระอาจารย์นั้นให้กราบทูลว่ามีธุระอยู่ จะถวายพระพรลากลับไปปลุกการ เปรียญ จะขอพระผู้เป็นเจ้าองค์หนึ่ง ซึ่งชำนาญในทางพระกรรมฐานมาบอกวิธีให้เข้านั่งสมาธิห้าม ฝน แทนอาตมา จึงทรงพระกรุณาให้นิมนต์พระญาณรักขิต พระราชาคณะฝ่ายวิปัสสนาธุระอยู่ ณ วัดสังกทา นั้น มาเรียนวิธีทางพระกรรมฐานในสำนักพระอาจารย์วัดพันทาบฯ บอกวิธีให้แล้วก็ ถวายพระพรลากลับไปอาราม และการฉลองวัดนางคำนั้นมีงานมหรสพสามวัน ทั้งมีตจนมด้วย เพลาเย็นฝนตั้งมาพระญาณรักขิตเข้านั่งสมาธิคนเดียว มีเพดานและม่านผ้าขาววางรอบตั้งอยู่ กลางแจ้ง และพระผู้เป็นเจ้าเจริญวโยกสณภวานาบังเกิดพายุใหญ่พัดฝนเลิกไปทั้งสามวันหาดกไม่

^{๘๒} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค ๑, หน้า ๗๕.

^{๘๓} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๒๓๖.

เห็นประจักษ์เป็นมหัศจรรย์ ต่อถึงวันคำรบสี่เลิกงานแล้วฝนทำใหญ่จึงตก น้ำนองท่วมที่ทั้งนั้นสิ้น

...”^{๘๔}

พุทธศักราช ๒๒๙๙ ฉลองพระพุทฺธไสยาสน์วัดจักรสีห์ “... ลุศักราช ๑๑๑๘ ปีชวด อัฐศก ถึง ณ วันแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ สมเด็จพระพุทฺธเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโยทางชลมารคขึ้นไปฉลองพระพุทฺธไสยาสน์ ณ วัดจักรสีห์แขวงเมืองสิงคบุรีให้มโหรีสมโภชสามวัน แล้วเสด็จกลับยังพระมหานคร...”^{๘๕}

พุทธศักราช ๒๒๙๙สร้างบานประตูมุกพระวิหารพระพุทฺธชินราช พิชณุโลก “... ศุภมัสตฺพระพุทฺธศักราช ๒๒๙๙ พระวรวงษา วันจันทร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีกุ ล สัพทศก พระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมพิตรพระพุทฺธเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาตำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งให้เขียนลายมุกบานประตูพระวิหารพระชินราช ณ วัด พระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก ช่าง ๑๓๐ คน ถึง ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปี กุ ล สัพทศกลงมือทำมุก ๕ เดือน ๒๐ วัน สำเร็จพระราชทานช่างผู้ได้ทำการมุกทั้งปวง เสื้อผ้ารูปพรรณ ทองเงินตราเป็นอันมากเลี้ยงวันละ ๒ เพลา ค่าเลี้ยงมิได้คิดเข้าในพระราชทานด้วยคิดแต่บำเหน็จประตูหนึ่งเป็นเงินตรา ๒๖ ชั่ง ...”^{๘๖}

พุทธศักราช ๒๓๐๐ เสด็จสมโภชพระพุทฺธบาท “...ครั้นถึง ณ วันเดือน ๗ ในปีฉลู นพศก กรมหมื่นจิตรสุนทรกราบทูลพระกรุณาว่าช่างต้นพระบรมจักรพาฬหัตถินั้นนายาวออก ให้จำเรณูเข้าไปเกือบจะถึงไส้วายอยู่แล้วเกรงจะล้มเสีย จึงดำรัสว่าเราจะเอาไปถวายพระพุทฺธบาทแล้วจะปล่อยไปป่า ...ครั้งถึงเดือน ๙ จึงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปสมโภชพระพุทฺธบาทให้เอาช่างต้นพระบรมจักรพาฬหัตถินั้นไปด้วย เสด็จประทับแรมอยู่ ณ พระตำหนักท่าเจ้าสนุกสามแรม แล้วทรงพระวอขึ้นไปถึงตำหนักท้ายพิบูลขึ้น รุ่งเพลเช้าให้ทำเครื่องสดมุกช่างต้นพระบรมจักรพาฬหัตถิ แล้วเสด็จขึ้นนมัสการพระพุทฺธบาท ทรงพระราชอุทิศถวายช่างต้น แล้วให้ปล่อยไปทรงธารเกษม ให้เวียนพระเทียนกระทำพุทธสมโภชแล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับยังกรุงเทพมหานคร ...”^{๘๗}

สรุปว่า สมเด็จพระเจ้าบรมโกศและการรักษาพระราชอำนาจ และ ราชบัลลังก์ของพระองค์ไว้ได้ตลอดรัชกาล เพราะการตั้งเจ้าทรงกรมโดยให้พระราชโอรสของพระองค์ได้ควบคุมกำลังคนส่วนหนึ่งไว้ในเมืองหลวง เพื่อป้องกันการขึ้นมามีอำนาจของขุนนาง แม้ว่าในสมัยปลายรัชกาลของพระองค์ เจ้าทรงกรมมีอำนาจมากขึ้นและเกิดการแย่งชิงราชสมบัติกันเอง และการปรับโครงสร้างการปกครอง โดยโอนหัวเมืองฝ่ายใต้ให้มาอยู่ในความดูแลของเจ้าพระยาโกษาธิบดี ซึ่งเป็นขุนนางคนสนิทของพระองค์และควบคุมอำนาจของสมุหพระกลาโหมไม่ให้มีอำนาจในการปกครอง

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๗.

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๐.

^{๘๖} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ, จารึกบานประตูประดับมุกที่วิหารพระพุทฺธชินราช ณ เมืองพิษณุโลก, หน้า ๗๗.

^{๘๗} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๒๔๒.

หัวเมืองอีกต่อไป นอกจากนี้ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างบารมีของพระองค์ในฐานะมหากษัตริย์ที่เป็นธรรมราชา พระเกียรติยศของพระองค์เป็นที่ประจักษ์แก่รัฐในเอเชีย เมื่อลังกาส่งทูตเข้ามาขอพระสงฆ์ไปฟื้นฟูศาสนาในลังกา ทำให้กรุงศรีอยุธยากลายเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา จากการวิจัยพบว่า การเมืองในสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเป็นสมัยที่มีเสถียรภาพของราชบัลลังก์ค่อนข้างสูงราชบัลลังก์ของพระองค์ปราศจากการท้าทายอำนาจจากขุนนางและเชื้อพระวงศ์ทั้งนี้เพราะประสบการณ์ทางการเมืองที่ยาวนานทำให้พระองค์ทรงสามารถสร้างดุลอำนาจและทรงควบคุมสถานการณ์ทางการเมืองได้ตลอดรัชกาลวิธีการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา และสมัยพระเจ้าบรมโกศ สรุปภาพรวมได้ ดังนี้

๑) การสร้างวัดพระพุทธรูป พระเจดีย์และวิหารเป็นจำนวนมาก “การนับถือพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาไม่สืบทอดไปในทางแบบขั้นสูงนัก โดยมากสนใจมุ่งไปในเรื่องการบุญ การกุศล บำรุงวัดพระสงฆ์สร้างวัดวาอาราม ปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ พิธีกรรม งานฉลอง งานนมัสการ เช่นไหว้พระธาตุและพระพุทธรูป การบำเพ็ญภาวนาก็เน้นไปข้างความขลังศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ มีเรื่องไสยศาสตร์อาถรรพ์ปะปนเป็นอันมาก ”^{๘๘}

๒) การสร้างปราสาท รอยพระพุทธรูป “การพบรอยพระพุทธรูปที่สระบุรี สมัยพระเจ้าทรงธรรมพระสงฆ์ที่ไปศึกษาที่ประเทศศรีลังกากลับมาทูลพระองค์ว่า ทางลังกายืนยันว่ามีพระพุทธรูปในประเทศ ๕ แห่ง คือ ภูเขาสุวรรณมาลิก ภูเขาสมณภูฏ ภูเขาสุวรรณบรรพต โยนก - ปุระและริมหาดแม่น้ำนัมมทา พระลังกาบอกว่า เขาสุวรรณบรรพตอยู่ในประเทศสยาม เมื่อทรงทราบเช่นนั้นพระองค์ก็ให้สืบเสาะหาจนมีนายพรานไปพบที่สระบุรี จึงกราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรแล้วทรงมีพระราชศรัทธา อุทิศที่ดินโดยรอบทิศละ ๑๐๐ โยชน์ให้เป็นพุทธบูชาแล้วสถาปนามณฑลรอบรอยพระพุทธรูป ทรงกำหนดให้มีประเพณีนมัสการรอยพระพุทธรูปขึ้นกลางเดือน ๓ และ ๔ ทุกๆ ปี ”^{๘๙}

๓) ให้กำเนิดประเพณีการบวชเรียนของลูกผู้ชาย “การกำหนดให้ชายไทยทุกคนบวชเพื่อทดแทนคุณพระพุทธศาสนาและคุณของบิดามารดา ในสมัยพระเจ้าบรมโกศ มีพระราชนิมม เรื่องการบรรพชาอุปสมบทราชภรรยาหรือข้าราชการ ถ้ายังไม่ผ่านการบรรพชาอุปสมบทมาแล้วก็ไม่ทรงโปรดอุปเสี้ยงหรือเลื่อนยศให้ พระราชนิมมนี้ทำให้ข้าราชการและราษฎรสามัญ นิยมการบวชชั่วระยะหนึ่ง เมื่อถึงอายุสมควรบวชได้ ”^{๙๐}

^{๘๘} เฉลิม เชื้อทองกลาง, เอกสารแบบบรรยายวิชาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑-๒ , (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิทยาเขตนครราชสีมา, ๒๕๕๕), หน้า ๔๘-๔๙.

^{๘๙} บรรจง โสตาดี และคณะ, ประวัติพระพุทธศาสนา , พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘๘.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๙.

๔) ส่งเสริมการศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนา “ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีหลักฐานว่า ประเพณีการบวชเรียนคงจะได้รับความนิยมกันมาก ปรากฏว่า มีผู้บวชได้รับพระราชทานพระบรมราชาอุปถัมภ์เป็นอย่างดี ทำให้คนหลบเลี่ยงราชการบ้านเมืองไปบวชกันมาก ถึงกับต้องมีรับสั่งให้ออกหลวงสรศักดิ์เป็นแม่กองประชุมสงฆ์สอบความรู้พระภิกษุสามเณรผู้ที่หลบหลีกบวช สอบได้ความชัดว่าไม่มีความรู้ด้านศาสนาถูกบังคับให้ลาสิกขาเป็นจำนวนมาก ”^{๙๑}

๒.๔ บทบาทพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกับการสร้างศาสนทายาทและการเผยแผ่

พระพุทธศาสนา

ปรากฏการณ์ทางพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ คือการประดิษฐานพุทธศาสนาสยามวงศ์ในลังกา แต่เดิมนั้นพุทธศาสนาฝ่ายไทยได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ ต่อมาพุทธศาสนาในลังกาได้เสื่อมลงจนถึงกับมีการส่งทูตมาของพระภิกษุจากกรุงศรีอยุธยาไปเผยแผ่พุทธศาสนายังลังกา การที่กษัตริย์ลังกาทรงเลือกพุทธศาสนาจากกรุงศรีอยุธยา เป็นไปตามข้อความที่ทรงทราบจากพ่อค้าฮอลันดาว่า “...ในกรุงสยามนี้พระพุทธศาสนารุ่งเรืองยิ่งกว่าประเทศอื่นๆ มีพระภิกษุมาก บ้านเมืองก็เป็นปกติเรียบร้อย...”^{๙๒} และ “การส่งทูตมายังกรุงศรีอยุธยาได้รับการต้อนรับจากราชสำนักสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเป็นอย่างดี คณะสมณทูตมีโอกาสเดินทางไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรี และพระนอนวัดป่าโมกข์จังหวัดอ่างทอง”^{๙๓} “การเผยแผ่พุทธศาสนาจากกรุงศรีอยุธยาไปยังลังกาได้ดำเนินการติดต่อกันหลายครั้ง มีการนำ พระพุทธรูป คัมภีร์พระธรรม และคณะสมณทูตไปยังลังกา พระสงฆ์ที่ส่งไปมีทั้งฝ่ายคันธุระและวิปัสสนาธุระในสมัยนี้กรุงศรีอยุธยาได้กลายเป็นแหล่งเผยแผ่พุทธศาสนาให้แก่ลังกาซึ่งเท่ากับเป็นการชดใช้หนี้ของไทยให้กับศรีลังกา จากที่เคยเป็นผู้รับมาแล้ว ”^{๙๔}

พุทธศาสนาจากกรุงศรีอยุธยามีโอกาสเข้าไปตั้งในประเทศลังกาเนื่องจากทางประเทศลังกานั้น พุทธศาสนาได้รับความกระทบกระเทือนจากเหตุการณ์ไม่สงบภายในประเทศ จนสังฆมณฑลต้องเสื่อมสิ้น สาเหตุคือ ในสมัยพระเจ้าภูวเนกขพาหุที่ ๗ ขึ้นครองราชย์ พุทธศักราช ๒๐๘๕ ได้เกิดความไม่สงบภายใน พระเจ้าภูวเนกขพาหุจึงอาศัยกองทัพโปรตุเกสเข้ามารักษาการณ์โปรตุเกสได้ฉวย โอกาสนี้ทำการรุกรานหัวเมืองต่างๆ ไครยอมอยู่ได้อ่านาจก็ให้เปลี่ยนจ ะไปถือ

^{๙๑}วคิน อินทสระ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียและประเทศไทย , พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๖-๑๖๗.

^{๙๒}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาหวิป, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๐๑.

^{๙๓}พระมหาสมเียน แสงขัติ, สยามวงศ์ในลังกา : ประวัติศาสตร์พระมหาพุทธศาสนาจากกรุงศรีอยุธยาสู่ลังกาหวิป, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๕), หน้า ๓๗.

^{๙๔}จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “ การศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของสถูปทรงกลม ๒ แบบ ”, หน้า ๗๔.

ศาสนาคริสต์ แต่ถ้าใครไม่ยอมก็ปล้นฆ่า รื้อวัด เจดีย์ วิหาร เผาทำลายพระไตรปิฎก ต่อมาได้เกิด สงครามรบพุ่งกันระหว่างโปรตุเกส สิงหล และทมิฬ (พุทธศักราช ๒๐๗๐ – ๒๐๗๕) สภาพของพุทธ ศาสนาเสื่อมโทรมจนคณะสงฆ์สูญสลาย แม้กษัตริย์องค์ต่อๆ มาจะพยายามฟื้นฟูพระสงฆ์ขึ้นใหม่ โดยการของความช่วยเหลือไปยังเมืองมอญแต่ก็ไม่สำเร็จ ครั้นพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงห์ได้ครองราชย์ ในปี พุทธศักราช ๒๒๘๒ ทรงบำรุงพุทธศาสนาเป็นการใหญ่ แต่ครั้งนั้นลังกาไม่มีพระภิกษุยังคงมีแต่ สามเณรเท่านั้น สามเณรรูปหนึ่งที่สำคัญ คือ สามเณรสรณังกร พระเจ้าศรีวิชัยได้สามเณรสรณังกร เป็นที่ปรึกษา ติดต่อกับพระสงฆ์จากเมืองยะไข่ไปช่วย แต่ครั้งนั้นยะไข่ไม่ช่วยเหมือนครั้งก่อน พระเจ้าศรีวิชัยจึงขอความช่วยเหลือไปยังเมืองหงสาวดี แต่เรือคณะทูตที่ไปยังหงสาวดีแตกกลาง ทะเล ต่อมาพระเจ้าศรีวิชัยได้แต่งทูตเชิญพระราชสาส์นพร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการเข้ามายัง กรุงสยาม ครั้งนั้น ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ แต่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศยังมิได้ทรง กระทำอะไรพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงห์ก็สวรรคตเสียก่อนในปีพุทธศักราช ๒๒๙๐ พวกราชทูตลังกาไม่ แน่ใจว่าพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่คือ พระเจ้ากิตติศิริราชสิงห์จะสนับสนุนหรือไม่ จึงกลับไปทูลความ เรื่องราวทางกรุงศรีอยุธยาให้กษัตริย์องค์ใหม่ทรงทราบ พระเจ้ากิตติศิริราชสิงห์ทรงขอร้อง ให้สามเณรสรณังกรแต่งพระราชสาส์นเป็นภาษามคธถวายสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ๑ ฉบับ ถวาย สมเด็จพระสังฆราชกรุงศรีอยุธยา ๑ ฉบับ แล้วแต่งราชทูต ๕ คนให้เชิญพระราชสาส์น และเครื่อง ราชบรรณาการ พร้อมทั้งจ่าราชการชั้นผู้น้อยและคนรับใช้ รวมทั้งหมด ๖๐ คน ขณะนี้ถึงกรุงศรี อยุธยาในปีพุทธศักราช ๒๒๙๔ คณะทูตได้รับการต้อนรับจากสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเป็นอย่างดี ภายหลังจากที่ได้พาคณะทูตลังกาเที่ยวชมปูชนียสถานตามเมืองต่าง ๆ แล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ก็โปรดให้แต่ง ตั้งคณะทูตพร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการไปตอบแทนพระเจ้ากรุงลังกา ในการไป คราวนี้ได้อาราธนาพระเถระผู้ทรงความรู้จากอยุธยา ๒ รูป เป็นหัวหน้าคณะ คือ พระอุบาลีเถระ กับพระอริยโมณีเถระ พร้อมด้วยพระอันดับอีก ๑๖ รูป ออกไปช่วยฟื้นฟูพระสงฆ์ในประเทศลังกา นอกจากนี้ยังได้โปรดให้ส่งคัมภีร์พระไตรปิฎกและพระพุทธรูปทองคำออกไปพระราชทานแก่พระเจ้า กรุงลังกาด้วย^{๙๕}

คณะทูตไทยพร้อมทั้งพระสงฆ์คณะนี้ ได้เดินทางไปถึงเมืองศิริวัฒนบุรี (ปัจจุบันเรียก เมืองแคนดี้ Kandy) เมืองหลวงของลังกาครั้งนั้น เมื่อ พุทธศักราช ๒๒๙๕ พระเจ้ากิตติศิริราชสิงห์ โปรดให้มีการต้อนรับอย่างใหญ่โต พระสงฆ์ไทยได้ไปพักที่วัดบุปผารามใกล้กับกำแพงพระราชวัง เมืองศิริวัฒนบุรี ส่วนคณะทูตไทยได้ไปพักที่รับแขกเมืองคณะ สงฆ์ไทยมีพระอุบาลีเถระเป็นประธาน ได้เริ่มงานด้านการฟื้นฟูพระสงฆ์ขึ้นโดยเร็ว สิ่งแรกที่กระทำคืออุปสมบทสามเณรไทยรูปหนึ่งให้เป็น ภิกษุ เพื่อเป็นตัวอย่างให้ชาวลังกาได้ดูก่อน จากนั้นก็ได้อุปสมบทสามเณรชาวลังกาที่เป็นผู้นำหมู่

^{๙๕} เสทีอน ศุภโสภณ, พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษร บริการ, ๒๕๐๕), หน้า ๑๓๗.

จำนวน ๖ รูป ต่อมาก็มีกุลบุตรผู้มีศรัทธามาขอให้บรรพชาและอุปสมบทมากขึ้นตามลำดับ คณะสงฆ์ไทยได้อุปสมบทภิกษุประมาณ ๗๐๐ รูป และบรรพชาสามเณร ๓,๐๐๐ รูป ^{๙๖} นอกจากนี้ พระอุบาลีเถระยังได้แนะนำให้พระเจ้ากิตติสิริราชสิงห์ทรงแก้ไขพิธีการบางอย่าง เช่น ลังกามีประเพณีแห่เทวรูปพราหมณ์ พระอุบาลีแนะนำว่าควรจะให้มีการแห่พระพุทธรูปด้วย ซึ่งทางลังกาก็เห็นชอบ และยังได้ปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนทุกวันนี้ หรือเมื่อถึงหน้ากฐินก็จัดให้มีการทอดกฐินเป็นต้น ^{๙๗} คณะสงฆ์ไทยได้ปฏิบัติศาสนกิจในลังกาเป็นเวลา ๓ ปี ครั้นถึง พุทธศักราช ๒๒๔๘ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศก็โปรดให้จัดคณะสงฆ์จากอยุธยาไปเปลี่ยนคณะสงฆ์ที่จะไปคณะที่ ๒ นี้มี พระวิสุทธาจารย์ กับ พระวรญาณมุนีเป็นประธานพร้อมกับพระภิกษุอันดับ ๒๐ รูป และสามเณร ๒๐ รูปในการไปช่วยฟื้นฟูพุทธศาสนาในครั้งนั้น นับว่าได้รับความสำเร็จอย่างน่าพอใจช่วยให้ พุทธศาสนาและการคณะสงฆ์กลับฟื้นฟูก้าวขึ้นมามาก พุทธศาสนาในลังกาที่ฟื้นฟูก้าวขึ้นมามาก ครั้งนั้นได้ชื่อว่า พุทธศาสนาสุทธิสยามวงศ์ หรืออุบาลีวงศ์สืบต่อมา (ปัจจุบันในลังกามีสงฆ์เพิ่มขึ้นเป็นหลายนิกาย แต่นิกายสยามวงศ์ก็ยังคงอยู่) แต่เป็นที่น่าเศร้าใจยิ่งที่พระอุบาลี ประธานคณะสงฆ์ต้องถึงแก่กรรมภาพที่ลังกา ไม่มีโอกาสกลับมายังพระนครศรีอยุธยาอีก และเมื่อคณะสงฆ์คณะแรกจะกลับ พระเจ้ากิตติสิริราชสิงห์แห่งลังกา ได้ทรงส่งราชทูตลังกาให้เชิญพระราชาสาสน์และเครื่องราชบรรณาการกับพระทันตธาตุจำลอง ๑ องค์ พระพุทธรูปแก้ว ๑ องค์ มีทั้งเครื่องสักการบูชาให้ราชทูตเชิญมาบูชาพระพุทธรูป และถวายสมเด็จพระสังฆราช และมีของพระราชทานกรมพระราชวังบวรฯ ด้วย เมื่อพระอริยมุนีออกเดินทางจากเมืองหลวงศรีวิชัยนครราชธานี พระเจ้ากิตติสิริราชสิงห์ เสด็จพร้อมด้วยราชบริวารตามส่งเป็นระยะทาง ๑ วัน พระสงฆ์ชาวลังกามีพระสรณังกรเป็นประธาน ก็ได้ตามมาส่งด้วย พระสงฆ์สยามกับราชทูตลังกาได้เดินทางมาถึงปากน้ำเจ้าพระยา เมื่อวันที่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ปีชวด พุทธศักราช ๒๒๔๙ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศโปรดให้จัดการรับรองทำนองรับราชทูตลังกาที่มาในครั้งก่อน คือ มีกระบวนการแห่เรือจากสมุทรปราการ แห่พระทันตธาตุจำลองและ พระราชาสาสน์ทั้งทูตานุทูตไปยังพระราชวัง ประดิษฐานพระทันตธาตุและพระแก้วไว้ใน วัดพระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้เสด็จออกรับราชทูตที่พระวิหารสมเด็จฯ แล้วมีการสมโภชพระทันตธาตุและพระแก้วเป็นเวลา ๓ วัน ^{๙๘} ครั้นทูตานุทูตลังกาจะกลับ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้พระราชทานบำเหน็จ

^{๙๖} สิทธารณ พุทธทักษิณ, สยามบุปผา, นันทา วรเนติวงศ์ (แปล), (กรุงเทพมหานคร : พุทธอุปลัมภการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๘๙.

^{๙๗} พิมพ์รพี ไพรมสมิทธิ, “ความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างไทยกับลังกาดั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๖๗.

^{๙๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาหีบ, (กรุงเทพมหานคร: มปท., ๒๕๓๐. คณะสงฆ์พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรวงศ์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๐๘.

รางวัลเป็นอันมาก และโปรดให้เชิญเครื่องราชบรรณาการและคัมภีร์พระธรรมจำนวน ๙๗ คัมภีร์ที่
ลังกาไม่มี^{๙๙} และมีศุภอักษรของอัครมหาเสนาบดีกรุงศรีอยุธยา ไปถึงเสนาบดี ณ กรุงศรีวิชัยบุรี
คณะทูตลังกาได้ออกจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อเดือน ๑๑ ปีชวด พุทธศักราช ๒๒๙๙ พระราชประสงค์
ของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศว่า “การที่คณะสงฆ์อยุธยาไม่มีวิริยะอุตสาหะออกไปทำกิจพระศาสนาใน
ต่างแดนนั้น ควรจะได้มีการสับเปลี่ยน แต่ละคณะควรจะอยู่ประมาณ ๓ ปี แล้วให้มีโอกาสกลับบ้าน
แล้วให้คณะอื่นออกไปสับเปลี่ยนบ้าง ดังนั้น จึงได้โปรดให้ส่งคณะที่ ๒ ออกไป ”^{๑๐๐} สมเด็จพระเจ้า
บรมโกศทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นธรรมราชา เพราะทรงทำนุบำรุงศาสนาและ บำรุงปฏิสังขรณ์ พระ
อารามทั่วทั้งพระนครและหัวเมือง ความ เจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจได้ส่งผลให้งานศิลปกรรม และ
ประณีตศิลป์ ที่ ช่อม สร้างในสมัยของพระองค์บรรลุถึงจุดสุดยอดแห่งความงาม โอ้อ่า และ
สลับซับซ้อนในการตกแต่งประดับประดา^{๑๐๑}

สรุปว่า ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พุทธศักราช ๒๒๗๕-๒๓๐๑) การบวชเรียน
กลายเป็นประเพณี สำคัญและถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เพราะ ว่า “ผู้ที่จะเป็นขุนนางมียศบรรดาศักดิ์
ต้องเป็นผู้ได้รับการอุปสมบทมาเรียบร้อยแล้วเสียก่อน เจ้านายในพระราชวงศ์ทุกพระองค์ก็เหมือนกัน
แสดงว่าผลจากการฝึกอบรมตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาทำให้คนเป็นคนที่มีสมบูรณ์
ยิ่งขึ้นเมื่อบวชแล้วจึง เป็นบัณฑิต แปลว่า ผู้รู้ ครั้นลาสิกขาสิกขาออกมาจึงกลายเป็น ทิด ซึ่งกร่อนมา
จากบัณฑิตนั่นเอง พุทธศักราช ๒๒๙๖ พระเจ้ากัณทิสริราชสิงห์ กษัตริย์ลังกา ทรงทราบกิตติศัพท์ว่า
พระพุทธรูปในกรุงศรีอยุธยารุ่งเรืองมาก จึงได้ส่งราชทูตมาขอพระมหาเถระ และคณะสงฆ์ไป
ช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา ซึ่งเสื่อมโทรมลงไป เนื่องจากกษัตริย์ลังกาองค์ก่อน หันไปนับถือ
ศาสนาพราหมณ์ และทำลายพระพุทธศาสนา จนกระทั่งไม่มีพระสงฆ์เหลืออยู่ในลังกา สมเด็จพระเจ้า
บรมโกศ จึงโปรดให้ส่งคณะสมณทูตประกอบด้วยพระราชาคณะสองรูปคือ พระอุบาลี และพระอริย
มุนี พร้อมคณะสงฆ์อีก ๑๒ รูป ไปลังกา เพื่อประกอบพิธีบรรพชา อุปสมบท ให้กับชาวลังกา คณะ
สงฆ์คณะนี้ได้ไปตั้งนิกายสยามวงศ์ขึ้นในลังกา หลังจากที่ได้ช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา เป็น
เวลาเจ็ดปีแล้ว คณะสงฆ์คณะนี้บางส่วนได้เดินทางกลับกรุงศรีอยุธยา เมื่อปี พุทธศักราช ๒๓๐๓^{๑๐๒}
การที่พระพุทธรูปรุ่งเรืองขึ้นในราชอาณาจักรไทยนั้น ชาวคราวได้แผ่กระจายไปยังประเทศศรี

^{๙๙}พิมพ์ราไพ เปรมสมิทธิ, “ความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างไทยกับลังกาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวบรมโกศจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, หน้า ๕๗.

^{๑๐๐}สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท
สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๔๘-๕๑.

^{๑๐๑}จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “การศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของสถูปทรงกลม ๒ แบบฯ ”, หน้า
๗๕.

^{๑๐๒}ดนัย ไชยโยธา, พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์ , (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๔.

ลังกา ในขณะที่ประเทศศรีลังการุนานขาด สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เสด็จสวรรคต เมื่อปี พุทธศักราช ๒๓๐๑ พระชนมายุได้ ๗๗ พรรษา ครองราชย์ได้ ๒๖ ปีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ หรือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ หรือ สมเด็จพระภูมินทรมหาราชบรมโกศ เป็น พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๓๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา

๒.๕ ผลการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาต่างๆ ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

ภาพรวมการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาต่างๆ ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เริ่มจากเมื่อ “สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ พระเจ้าย้ายสระ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ สมเด็จพระภูมินทรมหาราชท้ายสระ หรือ สมเด็จพระที่นั่งบวรยงค์รัตนาสน์ พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓๐ แห่งอาณาจักรอยุธยา และเป็นพระองค์ที่สามแห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง ราชวงศ์สุดท้ายของอาณาจักรอยุธยา ทรงมอบราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัยพระ ราชโอรส เจ้าฟ้าพรพระนามเดิมของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จึงทรงเปิดศึกแย่งชิงบัลลังก์ ผู้คนล้มตายจำนวนมาก ที่สุดเจ้าฟ้าพรเป็นฝ่ายมีชัย ทรงสำเร็จโทษเจ้าฟ้าอภัยแล้วขึ้นครองราชย์ เถลิงพระนามว่า “สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓”

สำหรับพระนาม ว่า “พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ” หรือ พระเจ้าบรมโกศ มีการเรียกขานกันในภายหลัง แม้เส้นทางสู่ราชบัลลังก์ ของพระองค์ท่าน จะไม่ราบรื่น แต่เมื่อทรงเป็น พระมหากษัตริย์แล้ว แผ่นดินอยุธยาในสมัยพระองค์ถือเป็นยุค “บ้านเมืองดี” ก่อนจะค่อยๆ อ่อนแอลงกระทั่งเสียกรุงใน พุทธศักราช ๒๓๑๐ หรือ ๙ ปีภายหลังเสด็จสวรรคต แยกรายละเอียดได้ ดังนี้

๑. ด้านการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ รัชสมัย ของ สมเด็จพระเจ้า อยู่หัว บรมโกศ พระพุทธศาสนาเฟื่องฟูยิ่ง เพราะทรงเลื่อมใสศรัทธาและทำนุบำรุง วัดวาอารามและพุทธสถานไว้ เป็นอันมาก ทรงโปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามทั้งในกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองต่าง ได้แก่

- ๑) วัดพระศรีสรรเพชญ์
- ๒) วัดป่าโมก
- ๓) วัดหันตรา
- ๔) วัดภูเขาทอง
- ๕) วัดพระราม^{๑๐๓}
- ๖) โปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมเสียรพระประธานวัดมงคลพิตรที่ชำรุดอยู่

๒. ด้านกฎหมายและลักษณะการปกครอง ดังนี้

- ๑) มุลคดีวิวาทว่าด้วยจำหน่ายเล็ก พุทธศักราช ๒๒๗๖
- ๒) ลักษณะวิวาท พุทธศักราช ๒๒๙๒

^{๑๐๓}เล็กดา อิมใจ, “การศึกษาเปรียบเทียบโคลงพระราชนิพนธ์ ๖ เรื่องในสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้า ๑๘๕.

- ๓) ลักษณะทาส พุทธศักราช ๒๒๙๖
- ๔) กฎหมาย ๓๖ ข้อ ๕ บท พุทธศักราช ๒๒๗๖-๒๒๗๕
- ๕) พระราชกำหนดเก่า ๒๖ บท พุทธศักราช ๒๓๐๐-๒๓๐๑
๓. ด้ายวรรณคดี ในรัชกาลนี้ปรากฏผลงานของกวีที่มีชื่อเสียงอยู่หลายเรื่อง ได้แก่
 - ๑) จินตามณี
 - ๒) นันทโศภนสูตรคำหลวง (พุทธศักราช ๒๒๗๘)
 - ๓) พระมหาลัยคำหลวง (พุทธศักราช ๒๒๙๐)
 - ๔) กาพย์เห่เรือ (พุทธศักราช ๒๒๙๐)
 - ๕) ดานหลัง (พุทธศักราช ๒๒๙๓)
 - ๖) อิเหนา (พุทธศักราช ๒๒๙๓)
 - ๗) กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง (พุทธศักราช ๒๒๙๓)
 - ๘) ปุณโณวาทคำฉันท์ (พุทธศักราช ๒๒๙๘)
 - ๙) กลบทศิริวิบุลยภินิหาร (พุทธศักราช ๒๒)
 - ๑๐) บทเห่เรื่องกากี
 - ๑๑) โคลงชะลอพระพุทไธยาสน์
 - ๑๒) โคลงราชานุวัตร
 - ๑๓) โคลงประดิษฐ์พระร่วง
 - ๑๔) โคลงพาสีสอนน้อง
 - ๑๕) โคลงทศรถสอนพระราม
 - ๑๖) โคลงราชสวัสดิ์^{๑๐๔}

๔. การสร้างศาสนทายาทและการเผยแผ่

๑) ส่งเสริมการศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนา และการสร้างศาสนทายาท โดย ให้กำเนิด ประเพณีการบวชเรียนของลูกผู้ชาย “การกำหนดให้ชายไทยทุกคนบวชเพื่อทดแทนคุณ พระพุทธศาสนาและคุณของบิดามารดา ในสมัยพระเจ้าบรมโกศ มีพระราชนิยมเรื่องการบรรพชา อุปสมบทราชฎหรือข้าราชการ ถ้ายังไม่ผ่านการบรรพชาอุปสมบทมาแล้วก็ไม่ทรงโปรดอุปเลี้ยงหรือ เลื่อนยศให้ พระราชนิยมนี้ทำให้ข้าราชการและราษฎรสามัญ นิยมการบวชชั้วระยะหนึ่ง เมื่อถึงอายุ สมควรบวชได้”^{๑๐๕}

๒) พุทธศักราช ๒๒๙๖ พระเจ้ากัณโฐธิราชสิงห์ กษัตริย์ลังกา ทรงทราบกิตติศัพท์ว่า พระพุทธศาสนาในกรุงศรีอยุธยารุ่งเรืองมาก จึงได้ส่งราชทูตมาขอพระมหาเถระ และคณะสงฆ์ไปช่วย

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๖.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๗.

พื้นพุทธศาสนาในลังกา ที่เสื่อมโทรมลงเนื่องจากกษัตริย์องค์ก่อนหันไปนับถือศาสนาพราหมณ์ ทำลายพุทธศาสนาจนไม่มีพระสงฆ์เหลืออยู่เลย “สมเด็จพระเจ้าบรมโกศจึงโปรดให้ส่งคณะสมณทูต ประกอบด้วยพระราชาคณะ ๒ รูป คือ พระอุบาลี และพระอริยมุนี พร้อมคณะสงฆ์อีก ๑๒ รูป ไปลังกา ประกอบพิธีบรรพชาอุปสมบทให้กับชาวลังกา และสถาปนาภิกษุสงฆ์ขึ้นที่นั่น การส่งพระสงฆ์ไปสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาที่ลังกา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ประเทศศรีลังกา ศาสนวงศ์ได้เสื่อมสูญไป ไม่มีพระภิกษุจะประกอบพิธีอุปสมบท พระเจ้ากัรติสิริราชสิงหะจึงได้ส่งคณะทูตมา เมื่อ พุทธศักราช ๒๒๙๓ เพื่อขอคณะสงฆ์ไทยไปให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรที่ศรีลังกา คณะสงฆ์ไทยมีพระอุบาลีเป็นหัวหน้า ได้เดินทางไปใน พุทธศักราช ๒๒๙๖ และพำนักอยู่ที่วัดบุพพาราม เมืองแคนดี ประกอบพิธีผูกพัทธสีมาทำพิธีอุปสมบทให้แก่ พุทธบริษัท วิธีการอุปสมบทและคุ้มครองพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา และสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้แก่ การสร้างวัดพระพุทธรูป พระเจดีย์และวิหารเป็นจำนวนมาก ได้สร้างปราสาทคอบรอยพุทธบาท เนื่องด้วยพบรอยพุทธบาทที่สระบุรี ให้กำเนิดประเพณีการบวชเรียนของลูกผู้ชาย โดยกำหนดให้ชายไทยทุกคนบวชเพื่อทดแทนคุณพระพุทธศาสนาและคุณของบิดามารดา ส่งเสริมการศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนา และส่งพระอุบาลีเถระไปสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาที่ลังกา จนเกิดลัทธิสยามวงศ์ขึ้นที่ประเทศศรีลังกา และสืบทอดยาวนานมาจนถึงปัจจุบัน”^{๑๐๖}

๒.๖ สรุป

พระมหากษัตริย์ของไทยกับพระพุทธศาสนา คือ กษัตริย์ผู้มีชื่อเสียงมากที่สุดของกรุงสุโขทัย เป็นพระโอโอรสองค์ ที่ ๒ ของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ มีชื่อเสียงในฐานะผู้สร้างกรุงสุโขทัย ให้เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด เป็นผู้คิดค้นประดิษฐ์อักษรไทยและสร้างศิลาจารึก วางรากฐานเกี่ยวกับ ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบแบบเปิดเสรี คือ ไม่มีการเก็บภาษี จนสุโขทัยกลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ และเป็นแหล่งรวมวัฒนธรรมอันหลากหลายแห่งแคว้นนี้ พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยผ่าน สมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติดิศาสตร์ต่างๆ เช่น พระพุทธศาสนาสมัยพูนัน คือ พุทธศาสนานิกายมหายาน พระพุทธศาสนาสมัยทวารวดี พระพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัย พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี พระพุทธศาสนาสมัยโยนกเชียงแสน พระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย พระพุทธศาสนาสมัยเชียงใหม่ พระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยา กลายเป็นศาสนาประจำชาติไทยและเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาโลกในที่สุด และพระมหากษัตริย์มีความสำคัญมิใช่เพียงความเป็นผู้นำในทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของสังคม เป็นแกนให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่นเดียวกับดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางสุริยจักรวาล เช่นเดียวกับ

^{๑๐๖} ดนัย ไชยโยธา, ๕๓ พระมหากษัตริย์ไทย ๓ ทรงครองใจไทยทั้งชาติ , (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑๑.

พระพุทธศาสนาในยุคพุทธกาลเองก็ได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ในแคว้นต่าง ๆ หลายพระองค์ เช่น พระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศล กษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชีหรือมัลลกษัตริย์แห่งแคว้นมัลละ ไปจนกระทั่งถึงยุคหลังพุทธปรินิพพานไปแล้วนับศตวรรษ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โมริยะ และพระเจ้ากนิษกะแห่งราชวงศ์กุษาณะก็ยังทรงได้ชื่อว่าเป็นบรมกษัตริย์ที่ทรงมีบทบาทสำคัญต่อการอุปถัมภ์ให้พระพุทธศาสนามีความรุ่งโรจน์ในชมพูทวีปต่อไปได้ และยังได้รับการนำออกไปเผยแผ่ยังดินแดนต่างๆ นอกชมพูทวีปอีกด้วย

สถาบันพระมหากษัตริย์มีความเกี่ยวโยงกันอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้เพราะมีการอนุเคราะห์ซึ่งกันและกันมาแต่โบราณกาล ถ้าพิจารณาในส่วนของประชาชน พวกเขาต้องการพระราชาเพื่อให้มาปกป้องคุ้มครองและส่งเสริมพระราชอำนาจให้มีเกียรติยศและความปลอดภัย พวกเขานับถือและรับใช้พระราชาโดยไม่มีข้อโต้แย้ง บุคคลที่มุ่งหวังความสุขในชีวิตก็ควรที่จะละเว้นการชิงชัง และควรประพฤติตนอย่างนอบน้อมต่อพระราชาและ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ความเป็นกษัตริย์จึงต้องตั้งอยู่บนความถูกต้องและความดีงาม การรักษาอำนาจทางการเมืองเอาไว้ได้ การวางระเบียบเพื่อให้บ้านเมืองมีความปกติสุข รวมทั้งการคงไว้และเพิ่มพูนอำนาจทางการเมือง กษัตริย์ต้องเป็นผู้ปกครองที่มีคุณธรรม หรือเป็นธรรมราชา หลักคุณธรรมจึงถือว่าเป็นหลักสากลที่สามารถประยุกต์ใช้ได้ในแต่ละบุคคลและแม้กระทั่งหลักในการปกครอง ส่งผลถึงความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในระยะปลายกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีผลกระทบต่อโครงสร้างชนชั้นและวิถีชีวิตของคนในระดับต่างๆ นั้น ได้ส่งผลไปถึงความคิดทางศาสนาอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะ “ชนชั้นมูลนายที่มีความมั่งคั่งร่ำรวยขึ้นจากการประกอบการค้า ”

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ หรือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีพระนามเดิมว่าเจ้าฟ้าพร เป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๓๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศพระพุทธศาสนาเฟื่องฟูยิ่ง ทรงเลื่อมใสศรัทธาและทำนุบำรุงเป็นอันมาก โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามทั้งในกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองต่างๆ ได้แก่

๑) ด้านการสร้างวัดและปฏิสังขรณ์

พุทธศักราช ๒๒๘๕ - ๒๒๘๗ ปฏิสังขรณ์พระวิหารพระมงคลบพิตร ปฏิสังขรณ์วัดพระรามพร้อมกับการเฉลิมฉลอง

พุทธศักราช ๒๒๘๗ ปฏิสังขรณ์วัดภูเขาทอง

พุทธศักราช ๒๒๙๐ ปฏิสังขรณ์พระมณฑปพระพุทธบาท

พุทธศักราช ๒๒๙๒ สถาปนาวัดศรีโพธิ์

พุทธศักราช ๒๒๙๓ เสด็จนมัสการพระพุทธบาท

พุทธศักราช ๒๒๙๕ สร้างบานประตูมุกพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม

พุทธศักราช ๒๒๙๖ ทรงสร้างบานประตูมุกการเปรียญวัดป่าโมก

พุทธศักราช ๒๒๙๗ สร้างพระวิหารมพระแท่นศิลาอาสน์

พุทธศักราช ๒๒๙๗ เสด็จนมัสการพระพุทโธไสยาสน์วัดจักรสีห์ พระพุทโธไสยาสน์วัด

ขุนอิทรประมุข

พุทธศักราช ๒๒๙๘ ฉลองวัดนางคำ

พุทธศักราช ๒๒๙๙ ฉลองพระพุทโธไสยาสน์วัดจักรสีห์

พุทธศักราช ๒๒๙๙ สร้างบานประตูมุกพระวิหารพระพุทโธชินราช พิษณุโลก

พุทธศักราช ๒๓๐๐ เสด็จสมโภชพระพุทโธบาท

๓) ส่งเสริมการศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนา และการสร้างศาสนทายาท โดย ให้กำเนิด ประเพณีการบวชเรียนของลูกผู้ชาย “การกำหนดให้ชายไทยทุกคนบวชเพื่อทดแทนคุณ พระพุทธศาสนาและคุณของบิดามารดา ในสมัยพระเจ้าบรมโกศ มีพระราชกฤษฎีกาเรื่องการบรรพชา อุปสมบทราชบุตรหรือข้าราชการ ถ้ายังไม่ผ่านการบรรพชาอุปสมบทมาแล้วก็ไม่ทรงโปรดอุปเสียด หรือเลื่อนยศให้ พระราชกฤษฎีกานี้ทำให้ข้าราชการและราษฎรสามัญ นิยมการบวชชั้ระยะหนึ่ง เมื่อถึง อายุสมควรบวชได้ ”

๔) ด้านการเผยแผ่ พุทธศักราช ๒๒๙๖ ประดิษฐานพุทธศาสนานิกายสยามวงศ์ในลังกา ทวีป การที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองขึ้นในราชอาณาจักรไทยนั้น ชาวคราวได้แผ่กระจายไปยังประเทศ ศรีลังกา

สรุปภาพรวม พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ตลอดระยะเวลาแห่งการครองราชย์ ทรงให้ ความสำคัญกับการศึกษาพุทธศาสนาถึงขั้นที่ผู้ถวายตัวเข้ารับราชการต้องผ่านการบวชเรียนมา เสียก่อน เหตุการณ์และพระราชกรณียกิจสำคัญในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ ดังนี้

- ๑) เกิดสงครามกลางเมืองแย่งชิงราชสมบัติระหว่างเจ้าฟ้าพรกับเจ้าฟ้าเอกทัศ
- ๒) เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ
- ๓) ส่งสมณทูตไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่ลังกา
- ๔) วรรณกรรมกวีโดดเด่น ที่มีชื่อเสียง เช่น กาพย์เห่เรือ พระมาลัยคำหลวง เป็นต้น
- ๕) มีการประกาศใช้กฎหมายเพิ่มเติมหลายฉบับ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เสด็จสวรรคต เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๐๑ พระชนมายุได้ ๗๗ พรรษา ครองราชย์ได้ ๒๖ ปี